

ANTİK YUNAN'DAN ROMA'YA RETORİKTEN PROPAGANDAYA

Doç. Dr. Necdet EKİNCİ

Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü,
Sosyal Bilgiler Anabilim Dalı
n_ekinci_2000@yahoo.com

Öz

Antik Yunan'da bir propaganda olgusunun varlığı tartışılmaktadır. Gerçekten siteye ait olan bulgular incelenecek olursa, propagandaya dönük, ideolojik ve psikolojik bir çabanın varlığını farketmek zordur. Bayramlar, propagandaya yönelik, etkinlikler gibi görülmektedir. Ama Propaganda için zorunlu olan, iktidar ile bir ilişki ve bir düzenleme ögesidir. Burada kendini gösteren sorun; kamusal bir eylemin tüm bu olgularından yoksun olup, olmamasıdır. Antik Yunan'ın söz konusu bu olgudan tümünden uzak olduğunu söylemek de, mümkün değildir. Dönemin iki önemli iletişim tekniği bulunmaktadır: Retorik ve Propaganda. Bu iki önemli teknik Yunan sitesinde gelişmiş, Roma' da da siyasal iktidarların vazgeçilmez silahı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, Retorik, Antik Yunan, Roma, Siyasal İletişim

FROM THE ANCIENT GREECE TO ROME, FROM THE RHETORIC TO PROPAGANDA

Abstract

The existence of propaganda in ancient Greece are discussed. If we really will review the results of the site, opposite to propaganda, it is difficult to determine the existence of an ideological and psychological effort. Ceremonies can be considered propaganda-oriented activities. But propaganda is essential for a relationship with a regulatory power and the elements. Here's the problem that manifests itself here; public action is devoid of all facts, it has does not have. It is impossible to say that ancient Greece was far from the case altogether. During this period there are two important techniques of communication: propaganda and rhetoric. These two important techniques developed in the Greek site, has become an indispensable weapon of political power in Rome.

Keywords: Propaganda, Rhetoric, Greek, Roman, Political Communication

Giriş

Günümüz toplum bilimcilerinin en çok tartıştıkları konulardan biri de ilk çağ devletlerinde propaganda ögesinin kullanılıp kullanılmadığıdır. Bu bilim adamlarının azımsanmayacak önemli bir bölümü, bu sava olumsuz yaklaştıkları, propagandanın tarihini de Papa XV. Gregory'nin Hristiyan olmayan ülkelere gönderilen misyonerler aracılığı ile Hristiyanlığın yayılmasını gözeten "Congregatio de Propaganda Fide" nin kuruluş tarihi olan

1622 yılından başlatıp (Qualter, 1980), Roma Katolik Kilisesi'ne bağladıkları, daha sonra Aydınlanma'nın etkisiyle 1789 Büyük Fransız Devrimi ile bilimsel bir özellik kazandığı konusunda ki düşüncelerini sürdürmektedirler.

Bunları tam karşısında bir görüşü savunan Jacques Ellul, Propaganda Tarihi adlı ünlü yapıtında (Ellul, 1976), Antik Yunan'da bir propagandanın varlığından söz edebilirmiyiz? diyerek ortaya attığı bu soruyu, yine söz konusu yapıtının ilk bölümünde, ayrıntılı bir biçimde açıklamış bulunuyor. Gerçekten siteye ait olan raporlar incelenecek olursa, propagandaya dönük, *ideolojik ve psikolojik* bir çabanın varlığını hemen görmek, farketmek, oldukça zordur. Bu nedenle Antik Yunan Federal Siyasetinin, çoğunlukla, sanki propagandanın hiç kullanımı olmaksızın yürütülmekteymiş gibi bir izlenim edinmek, her zaman mümkündür. Ellul, bu görünüşe inanmanın bir yanılgı olacağını söyleyerek, irdemesini sürdürmektedir: *Bayramlar*, propagandaya yönelik, etkinlikler olmuştur. Hiç kuşkusuz, bunların *dinsel etkilerine* benzer, *siyasal etkileri* de bulunabilmektedir. Bu noktada, bunların bu amaç için, düzenlenip, düzenlenmedikleri konusu, her zaman tartışmaya açıktır. Öte yandan, Antik Yunan' da, *tiyatro ve edebiyatı*, propagandanın birer aracı gibi algılamak, oldukça kuşku verici bir durum yaratmaktadır; çünkü bir çok kişi için, genel anlamda, *edebiyatta* görülen bir nesne, ya da *siyasal* bir içeriğin, propaganda olması için yeterli değildir. Burada siyasal anlamda, *Yunan tiyatrosu*'nun gerçek nesnelere, daha temel sorunlara, birer soru olarak yönelmek için, bizlere, iyi bir fırsat yaratmaktadır. Gerçekten, propaganda için zorunlu olan, *iktidar* ile bir *ilişki* ve bir *düzenleme* ögesidir. Burada kendini gösteren sorun; *kamusal* bir *eylem*in tüm bu olgularından yoksun olup, olmamasıdır. Tüm bu tartışmalar, bir yana bırakılırsa, bu durumda, Ellul'ün de vurguladığı üzere, Antik Yunan'ın söz konusu bu olgudan tümünden uzak olduğunu söylemek de mümkün değildir.(Huyghe, 2010; Tzu, 1999)¹.

¹ Olaya bu bağlamda yaklaşacak olursak, burada bir başka iletişimcinin Prof. Dr. François Bernard Huyghe'un da adını anmamız gerekir. İletişim ve enformasyon bilimleri alanında araştırmalarıyla tanınan, bu alanda dış dolduran bir çok yapıta imzasını atan Huyghe, kendi internet sitesinde yayınlamış olduğu "Retorikten Propagandaya" başlıklı makalesinde de konuya aynı bakış içinden yaklaşmaktadır: "Devlet ya da siyasal iktidar, bir uygulamasını inandırmak için, Hobbes'un Devlet Yönetimini/Laviahant'ını beklemek zorunda kalmamışlardır. Siyasal otorite, kendi anlatımında, şeytanlaştırma ve yüceltme gibi, çevresini saran aygıt içinde, zaten öteden beri varolan, hazırki döneme özgü öğeleri, ortaya çıkarmakta ve kendini adamaktadır. Bu biçimde, sayısız yazılı papürüs ve Mısır tapınaklarının duvarlarını süsleyen resimlerde, M. Ö. 1286 yılında, Fravun II. Ramses,Hititlere karşı kazanmış olduğu Kadeş savaşını kutlamaktadır. Hikaye, Mısır askerlerinin geri çekiliyormuş gibi davranarak, sürpriz bir atakla düşmanı nasıl çökerttiğini, bir ayrı bölüm içinde de, çağdaş savaş ve enformasyon ilkelerini bilenleri zehirlemek için, Hititlerin casus kullandığını, Mısır askerlerinin paniklemeye başladığı, ama Ramses'in yalnız başına düşmana yüklendiği, askerlerini canlandırdığını ve sonuç olarak tarihsel bir zafer kazandığını bize anlatmaktadır. Mısır üzerine çalışan uzmanlar, bu kahramanlık sürüm gücünü yaratan şeyler üzerinde kuşku duyup, düşünmek ve araştırmak yerine, yalnızca Mısırlıların, kararsız bir savaş sonrasında imzalamış oldukları antlaşma imzaladıklarından söz etmektedirler. Ama II. Ramses'in iletişimin ilkelerini anlamış olmasının nedense pek az önemi vardır. O kendi yüzünü, kendisini göklere çıkarmakta, Tanrıların desteğini özellikle Amon'un desteğini aldığı ileri sürmekte, düşman kral hain ilan etmekte, Fravunun inandığı konularda da zafer vaatmektedir. Ve özellikle Ramses, tarihin yeniden yaratılmasında birden çok araç kullanılmasına özen göstermektedir: Zaferini epik şiirle anlatmakta, ayrıca mükemmel bir edebi metin içinde, sürekli olarak tekrarlanması gerek duyulmaktadır...Bu propaganda değilse nedir? Sonuçta onunla aynı işlevi yerine getirmektedir.Savaş Sanatı adlı ünlü yapıtında, Savaş zamanında Psikolojik savaş ve propagandadan söz eden bir başka yazar da, Sun Tzu' dur. Sun Tzu'un bu yapıtında kısa bir tarihsel bakış olarak, uygarlıklar ve çok sayıda

Antik Yunan Dünyası'nda, *propagandanın* ya da *ön propagandanın bilinç ve duygularla* alınabilecek, her şeyin en açık bir biçimde belirlediği, *iletişim* ile ilgili kavram ve oluşumların türeyip ortaya çıkmış olduğu mekan, kamusal alandı (Huyghe: 2010). Kamusal alanı süsleyen, *heykel ve freskler, görkemli anıtsal binalar, resmi geçit törenleri, zafer takları, müzik, siyasal söylevler* ve diğer *siyasal ve dinsel etkinlikleri, edebiyatı, siyasal düşünceyi ve mitolojiyi*, halka dayanmak zorunda olanların birer siyasal iletişim etkinliği ve örgüsü olarak değerlendirilmesi daha akılcı görünmektedir. Tüm bunlar *tarihsel bilincin* kamusal alana, kamusal alandaki bu bezemelerin de *tarihsel bilince* yansımından başka birşey değildir.

Antik Yunan'da *tarihsel bir bilincin* varlığının en güzel bir başka kanıtı da; çoğu kez, barbarlar karşısında, Yunanlıların bir Yunanlı gibi düşünmüş olmaları; ya da, atalarının savaşlarını, tiranların üstünlüğünü, *demokrasi* dönemini anımsamış olmalarıdır. *Yazılı kültürle, tiyatroyla, olimpiyat oyunları gibi büyük toplantılarla*, tüm Atinalılar *siyasal* bir ruh kazanmıştı ve hiçbir siyasal olgu onlara öylesine sonsuz ve doğal görünmezdi (Huyghe, 2010).

Dönemin iki önemli *iletişim* tekniği bulunmaktadır: Retorik ve Propaganda²... *Yunan sitesi* gelişiminde, böylesine olumlu öğeleri bünyesinde barındırmaktadır. Bunun en başta geleni ideolojilerdir; Yunan düşüncesi, en açık bir biçimde, demokrasi olsun, aristokrasi olsun ya da monarşi olsun hangi rejimin en iyisi olduğunu belirlemeye yönelmiştir. her rejimi karşılaştırmak suretiyle, Platon ve Aristoteles'in siyasal düşüncelerinde de göreceğimiz üzere, bunu tarihsel bir süreklilik içinde açıklayarak bir model yaratmayı amaçlamışlardır. Bununla birlikte her *Yunan sitesinde*, çok kaba bir biçimde de olsa, bir parti bulunmaktaydı. Ya *oligarkların* bir partisi, ya da *tiranın* bir partisi. (Huyghe, 2010)

I. TİRANLAR VE PROPAGANDA

Daha, retorikğin ortaya çıkıp, gelişmesinden çok daha önceleri, M.Ö. VIII ve VI. yüzyıllar arasında, hemen hemen tüm Antik Yunan *sitelerinde*, Tiranların (Çevik: 2009: 4) sistematik bir biçimde bir propagandayı kullanmış oldukları yolunda bir çok kanıt görünmektedir. Bir anlamda yeni bir siyasal düzen kurulmaktadır ve bu düzenin *egemenleri*, bunu halka dayanmak durumundaydılar. Bu tiranlar, *demagoglar*, kurdukları *despot düzene* destek ve bağlılığı sağlamak için, halka etki yapmak zorundaydılar. Söz konusu bu

imparatorluğun yükselişi ve çöküşünde, psikolojik savaş ve enformasyon, propağanda önemli bir yer tutmaktadır. Çinli yazar, büyük olasılıkla, M.Ö. VIII. yüzyıla ait bir yazıtta, savaş başlamadan önce, düşmana korku salmak için, bayraklardan ve müzikten yararlanıldığını belirtmektedir.

² Bu tekniklerin etkinlik sırasında birinin, örneğin kimi zaman propaganda, kimi zaman retorik öne çıkmakta, ya da her ikisinin bir arada, birbirini güçlendirmek amacıyla kullanılmaktadır.

propaganda etkileri bakımından üç ögeden oluşmaktaydı: Bunlardan ilki, elbette, *söylemin biçimsel ögesi* ve kimi zaman da *edebiyat... Söz, etki* için önemli bir araç, ama gerçek anlamda retorikten söz etmek için ise, daha çok erken. İkincisi halkın *himaye* edilmesine dönük, el koyma alanları, toprak ve para dağıtımı, belirli siyasal ve toplumsal kararların alınması da, *etkinin* bir başka ögesi idi. Ve üçüncü olarak, halkın gururunu okşamak için, *sitenin* güzelleştirilmesi de, *etkinin* bir başka önemli ögeydi. Bu son durum bize, sanki yakın geçmişin diktatörlerinin anıtsal propagandasını anımsatmaktadır. Antik Yunan *sitelerinde* tiranlar kendi anıtlarının görkemiyle diğerleri geride bırakmak için, bir tür yarış içine girmişlerdi. Öte yandan, tiranlar yaygın bir biçimde, bayram ve festivallerden en geniş biçimde yararlanmışlar, *dithyrambe* *διθύραμβος/dithúrambos*, diye nitelendirilen, Dionysos onuruna yazılmış ilahilerden oluşan bir propaganda nitelikli bir *edebiyat* bile oluşturmuşlardı. Propagandada *edebiyatının* bu kullanımını, tiranlar tarafından, içe dönük olduğu kadar, aynı biçimde dışarıya karşı da yönlendirilmişti (Ellul, 1976: 8-10; Huyghe, 2010).³

Bu tiranlar arasında, yalnızca biri, yenilikçi ve sistematik bir biçimde, kapsamlı bir propaganda tekniği uygulamış bulunuyordu. Bu da Peisistratos idi (Çevik, 2009: 3)⁴. M.Ö. 600-527 yıllarında yaşamış Peisistratos, bir propaganda dehasına sahip olmuştu. O'nun bu özelliği, yalnızca *belagat/güzel konuşma sanatı* ve herkesçe sevilen cömertliklerinden gelmiyordu. Eşgüdümlü bir çok aracı dikkat çekecek bir biçimde kullanmayı başarmıştı. Bir yandan, kimi soyluları "*Eupatridae/ ευπατριδής* kendisine karşı bir saldırıyla suçlayarak, bir halk düşmanı ortaya çıkarma sistemini ilk kez o bulmuş, *siyasal alanda* uygulamıştır, diyebiliriz. Gerçekte, çarpıtmayla edebiyatı sistemli olarak, ilk kez belki yine Peisistratos kullanıyordu. Bu nedenle, propagandanın sahneye konmasını inanılmaz bir sanata dönüştürmüştü. M.Ö. 556 yılında, Atina'nın ünlü girişinde, Tanrıça Athena'nın simgesel bir modeli, simgesel olarak koruması altında, kendisini karşılamaya gelmesini, törensel bir gösteriye dönüştürmüştür. Bu eylemiyle, halkın gözünde sanki Tanrıça Athena'nın kendisini destekliyor kanısını yerleştirmek istemiştir. Son olarak, halkın rejime olan desteği için, "*Dyonisies* ve *Panathenaic*" törenlerini, festivallere dönüştürmeyi denediysen de başarısız olmuştu. Halkın bilincinde dinsel öge bağımsız kalmıştı. Bu iki eylemi, çok yeni, çok kararlı, etkili propagandaya dönük bir işlemdi (Ellul, 1976: 8-10 ; Huyghe, 2010)

Peisistratos' un başarısını asıl kolaylaştıran, bu dönemde Atina'nın yaşamış olduğu, bolluk ve refahtı. M.Ö. VI. yüzyılın sonlarına doğru Atina'da *Attica* toprağının üç ürününün

⁴Atina'da tiran Peisistratos M.Ö. 540'lı yıllarda yönetimi ele geçirdi. Peisistratos M.Ö. 528/527 yılında ölünceye kadar yönetimde kaldı ve yerine aristokratlar ve Sparta krallarının işbirliği sonucunda M.Ö. 510 yılında Atina'dan kovulan oğlu Hippias geldi.

kullanılmaya başlamasıyla, ekonomik patlama meydana geldi. Bu ürünlerden zeytin, bir anda doğu Akdeniz'in en iyisi konumuna yükselen zeytinyağı ve kalaylı kaplardı. Atina kapları çok geçmeden zamanın en iyisi durumundaki Corith kaplarının yerini aldı ve Laureion bölgesinin gümüşünden yapılan *Atina baykuşu* paralar Doğu Akdeniz'in standart parası haline geldi. Bu yüzyılda ekonomik gelişmeye eşlik eden başka bir siyasal gelişme oldu. (Çevik, 2009: 3) Peisistratos aynı biçimde, dışa dönük, İyonyalıların dini merkezi Delos üzerinden adalara doğru, bu *kutsal mekanı* korumak ve genişletmek için, bir propaganda siyasasına girişti. Theseus⁵ tarafından Girit'ten Delos'a getirilen, Appollon kültünü canlandırdı (Ellul, 1976: 25-26)⁶.

II

M.Ö. VI. yüzyıl boyunca süren, acı dolu ekonomik sınıf çatışmaları döneminin ardından Peisistratos, *siyasal, ekonomik ve toplumsal düzeni* yeniden sağladı, aralarında Anakreon, Simonides ve Bacchylides gibi ozanlar de olmak üzere sanatçıları Atina'daki sarayına çekti. Korumasına aldığı sanatçılarla, bir *sanat tanıtım seferberliği* başlattı. Halkı *etki altına almak* amacıyla, bir sonraki yüzyılda inşaa edilecek olan, Acropolis'in görkemini bile gölgede bırakabileceği bir yapılanma programı yürüttü. Bu sanatçılar, Peisistratos' un isteği üzerine, Atina'nın Tanrıçası Athena'nın kutlanması için Panthenaia Festivalin'i gerçekleştirdiler ya da geliştirdiler. *Homerik şiirlerin* okunması yarışmasını düzenlediler (Çevik, 2009: 4).

Başta Peisistros olmak üzere, bu tiranların yaptığı devlet içindeki hoşnutsuzluğu ve parçalanmışlığı bastırmak ve bir sonraki yüzyılda Atina'nın gücüne yol açacak olan bir tür birliktelik oluşturan *etnik kimliği, yurttaşlık duygusunu* aşılardı. Bu dönemde yapılan propagandaya dönük bir başka önemli girişim de, Atina'da Dionysos adına bir festival, *Kent Dionysia'sı*, yaratmak olmuştur. Bu festival tüm diğer yerel festivalleri gölgede bırakmış ve *Attica* halkı için tek resmi kutlama olmuştur. İşte *tragedya* ilk defa bu Propaganda ile olan yakın ilişkisini çok önce keşfetmiş bulunan, bu yüzden de, iktidarı boyunca, kültür ve sanatın koruyucu olan Peisistratos, Dionysos şenliklerinde tragedya yarışmaları başlatmış, bu

⁵ Theseus / *Θησεύς* Atina'nın efsanevi kralı. Annesinin Ethra, babasının Egeus ya da Poseidon olduğu söylenir. Theseus, İyonyanın baş kahramanıydı. Atinalılar onu büyük reformcu olarak kabul ediyorlardı. Attika'nın Atina önderliğinde siyasi bütünlüğünü sağlayan kişi olduğu kabul ediliyordu.

⁶ Bu davranışıyla kendini Theseus ile özdeşleştiriyordu: "*Theseusa gemi bulmak gerekir, ve bu Delos'a büyük güç ve ihtişam verir*" diyordu. Bu doğrultuda, İyonyalılar, Atinalı rahiplerin sağlayacağı Atina varlığı ve etkisini, böylece, Delos'ta kabul etmiş olacaktı. Burada, Peisistratos tarafından kullanılan "yalan haber" *psikolojik eylem aracı* gibi sunulan somut gerçekleri açıkça görmekteyiz. Diğer tarafından, propaganda konusunda, Antik Yunan'da, binlerce yılın ürünü ve birikimi olan *ortak söylencenin/mitlerin* önemini, görmemezlikten gelmemiz de, mümkün değildir. bu kez doğrudan, *tiyatro* aracılığı ile kullanılmış olması, propagandanın *kitlesel etkisini* göstermesi bakımından son derece önemlidir. Antik Yunan'da, etkili araçlarıyla, mükemmellikte, *dinsel* ve dolaylı bir biçimde, *siyasal* tekil bir propaganda örneğine rastlamaktayız. Bu, dini merkezli oldukça başarılı olan çift anlamlı/ *Δελοφικός* bir propagandadır. Tamamen *ideolojik* bir araçla, tüm Yunanistan üzerine etkilerini kurmak için çaba harcayan *siyasal grupların* ve rahiplerin karmaşık bir birlikteliğinin hemen başında bulunmaktadır.

yarışmalarda giderek komedyya türleri de yer almaya başlamıştır. Bu yüzyılda oyunlarının ancak bir bölümü günümüze dek gelebilen Aiskhylos, Sophokles, Euripides gibi tragedya, Aristophones gibi komedyya yazarları yetişmiştir(Ellül, 1976: 25-26; Çevik, 2009: 4)

II. ATINA DEMOKRASİSİNDE PROPAGANDA ARACI: RETORİK VE TİYATRO

Atina sitesi, bu dönemde korkunç bir kültürel gelişme içine girmiş bulunmaktadır. Bu gelişmenin ana nedeni Atina sitesinin bu dönemde Yunan Dünyası'nın kültür merkezi olması ve refaha kavuşmasıdır. Atina'ya bu zenginlik, Pers savaşlarından sonra, artan denizaşırı ticaretle gelmiştir. Pers orduları İonya kentlerini ele geçirdikten sonra, Yunan yarımadasına yönelmiştir. Pers saldırılarına karşı Attika'da güçlü bir savunma birliği kuruldu. Birliğin en güçlü üyesi Sparta idi. Maraton, Thermopil, Salamis savaşları kazanıldıktan sonra, İonya *site devletlerini* de içine alan bir Attika-Delos Birliği oluşturuldu. Sparta'nın karada güçlü olmasına karşın, Atina' nın deniz savaşlarındaki ortaya koyduğu üstünlük, bu birliğin liderliğini Atina' ya kazandırmıştı. Delos' ta birlik adına toplanan vergiler giderek, Atina' nın bayındırlığına harcanmaya başladı. Öte yanda denizaşırı ticaret geliştikçe Atina sitesi zenginleşiyordu. Perikles yönetiminde bu zenginlik daha da artarak, Atina altın çağını yaşacaktı. Bu nedenle M.Ö. V. yüzyıl Atina' da *demokrasinin* yükselme, sanatın özellikle *tiyatronun* da gelişme dönemi olmuşdu (Şener, 1991: 2-3.)

Antik Yunan'da, her *siyasetin, hatibin/söylevcinin* egemenliğine dayandığını söylemek, bir gelenektir. *Düşünceyi* kurmak ise siyasal iletişimin bir işleviydi. Bu işlevi yerine getirmek ise; propagandaya düşmekteydi (Ellul, 1976; Açık, 1989; Meyer, 2004)⁷

I

Retorik demokrasi dönemlerinde böylesine yaygınlaşmış, bir *sanata dönüşmüş*, her *özgür yurttaşın*, gündelik yaşamının bir parçası olmuş, onu *etki alanı* içine almıştı. Gerçekten, *özgür bir yurttaş*, hemen her gün ya *etken* ya da *edilgen* olarak retorikle iç içe idi. Hemen tüm işler, köleler tarafından yapıldığı için, *sitenin özgür yurttaşı*, günün büyük bir kısmını

⁷ Bu olayın çok basit bir görünümüdür. Retorik *kuramının* doğuşu ve doğrudan demokrasiyle bağlantılıdır. Siyaset ve propaganda her zaman retorığın ayrıcalıklı alanlarından birini oluşturmuştur. Ama bunun için tartışmanın en azından ilke olarak serbest olduğu demokratik bir rejim gerekir. Yine de retorığın en yoğun olduğu yer, yalnızca genel tartışma alanı değil, oy toplama siyasetine yönelik kaygılardır. Atina'nın *siyasal, hukuksal yapısı* retorığın ortaya çıkması için uygun bir ortamdır. Özellikle, retorığın ortaya çıkmış olduğu, M.Ö. V. yüzyıl Atinası'nda, tüm *yurttaşlar* askeri görev dışında, yargıçlık gibi her türlü kamu görevini kısa süreli dönüşümlü olarak üstleniyorlardı. Her *özgür yurttaş*, halk meclisinin doğal bir üyesidir, siteyi ilgilendiren her türlü sorunla doğrudan ilgilenir. Bir dava açılacağında, önce sorun kamu görevlisine iletilir, ardından halktan kurulu bir jüri önünde, davalı ile davacı, doğrudan konuşarak jüriyi *ikna* etmeye, yanlarına çekmeye çalışırlar; davayı yürütecek bir savcı ya da savunmayı üstlenecek bir avukat yoktur. Davalı kendini savunmak durumunda olduğundan dolayı, kendini daha iyi savunabilmek için belli bir *konuşma yetisine* sahip olmak zorundadır. Böylece *konuşma* yetisine sahip olanlar, toplumda sivriliip önder olabilmekte, *kamusal alanda* kendini görünür kılabilmektedir. İşte böyle bir ortamda, retorik zamanla *sanat* haline gelebilmiş, değer kazanabilmiştir.

kamusal alanlarda geçirirdi. Genellikle sabahları, önemli bir zaman dilimi, *hamamlar* için ayrılmıştı. *Hamamlar* yıkanmak ve vücut bakımı dışında, *önemli güncel siyasetin* ya da *felsefenin*, *şiirin* konuşulduğu mekanlardı. Güzel konuşanlar, güzel *şiir* okuyanlar baş köşede tutulduğu, kamusal alanların bir parçası kabul edebileceğimiz, bu *mekanlarda* bulunanlar, kimi zaman *dinleyici*, kimi zamanda *konuşmacı* olurlar, *tartışmaları* izlerlerdi. *Hamamdan* çıkanların, çoğu kez uğrak yerleri, *sitenin agorası* olurdu. Yunanlıların *agorazein*, yani *aylak aylak* dolaşan anlamına gelen bu sözcük ile, anlatmak istediği, hiç kuşkusuz pazar yerini hiçbir amacı olmaksızın dolaşanlar olmasa gerekir. Çünkü *sitenin* en önemli bir bölümünü oluşturan, en merkezi yerinde bulunan bu alanda, alış veriş yapıldığı kadar, *ayaküstü dedikodu*, *şiir*, *felsefe*, *güzel konuşmak*, *siyaset* yapmak, bu alanda *yurttaşlar* için düzenlenen, *sergi* ve *gösterileri* izlemek anlamını da taşımaktaydı (Friedell, 1994: 203)

Yurttaşlar bu alanda, yüz yüze bir araya gelirler, retorüğün ortaya koyduğu, *söz* ve *dilin* gücü ile, karşılıklı bir biçimde, birbirlerini tanırlar, *çift yanlı yatay iletişimin* ortaya koyduğu *aracılık* ile, bir *siteye ait olmanın*, *yurttaş olmanın*, *bilincine* varırlardı.

Söylemlerden söz edince, Perikles'in bir *belagat/ güzel konuşma* yeteneği olduğunun da altını çizmeliyiz. Bunun en güzel kanıtı, Atinalı ünlü *hatip/söylevci* Demosthenes'den *asetizm* ve ses yönetimi üzerine eğitim almış olmasıdır. Perikles'in bu doğrultuda ilgili sanatçılara kol kanat geren, bu söylemleri yazılı olarak mevcuttur. O'nun koruması altındaki sanatçılardan; Eschylle'nin Persler ve Eumenidler gibi parçaları, Aristohhane'nin demagog Cleon'a karşı Babilliler gibi yapıtları, Simonides ve Thyrtes'nin, bir siteyi, bir rejimi kutsayan *şiir* ve *kasideleri* gibi, siyasal propaganda anlamında, her biri Brecht'in tiyatrosu ile boy ölçüşebilecek kadar, özel bir öneme sahiptir. Zaten sanatçı ve aydın belli bir amaç için el ele vermiş durumdadır. (Huyghe, 2010.)

Genellikle güneşin etkisini yitirilmesiyle, *agorayı*, *stoaları* terkeden *yurttaşların* geldiği diğer kamusal alanlar ise, kış ve yağmurlu günlerde, *odeon/ ωδείο*, diğer günlerde ise tiyatro idi. Antik Yunan *sitelerinde*, tiyatro siyasal iletişimin en etkili propaganda aracıydı. Burada ise, *yurttaşlar* diğer yerlerden farklı olarak, *sitenin egemen güçlerince*, *iyi birer yurttaş* olmaları için, kendilerine sunulan, *şiirden felsefeye*, *söylenceye/mitosa*, *tragedya*, *trajedi* ve *komedya* dek (Ekinci, 2016), retorik ile progagandanın ortaya koyduğu, *tek yanlı iletişimin de tüm etkileri* içinde *siyasal söylemlere* kendilerini bırakırlardı (Arıkan, 2011: 13-14; Keskin, Büyük, 2013: 387; Şener, 1991: 3)⁸

⁸Güzel ve etkili konuşmanın, *şiirin* de sıradan, okuma yazma bilmeyen bir *site yurttaşı* için bile, yaşamsal önemi vardı. Çünkü başta *söz* olmak üzere, *şiiirler*, *destanlar* onun *belleği* idi, geçmişi ve geleceği idi. *Site yurttaşı* için retorik öylesine önemliydi ki günlük yaşamının adeta bir parçası olmuştu. Özellikle *tragedya*, acı, korku, ama aynı zamanda da coşku içerikli temalar ortaya koyarak, *site yurttaşının* ruhunu olumsuz tutkularardan arıtmak, kötülüklerden uzak tutmak, kalplerini sevgi ve acımasız

II

Atina' da tragedya ve komedyay' nın böylesine olağanüstü bir hızla gelişmesinin bir başka nedeni de *toplumsal yapının* birbirinden farklı, hatta zaman zaman biribiri ile çelişen değer yargılarını da bünyesinde taşımakta olmasıdır. Tiyatro sanatına özgü olan ve karşıtların çatışmasından doğan bu akım, dönemin toplumsal çelişkilerinden hız almıştır. Bu toplumsal çelişki, Yunan toplumunun büyük toprak sahiplerinin hegemonyasından kurtulup, *demokrasinin* egemen olduğu siyasal bir yapıya geçmesi ile açıklanabilir. Antik Yunan' da daha krallık döneminden başlayarak halkın haklarını koruyan *yasalar* birbiri ardına çıkarılmaya başlamış, giderek özgür *yurttaşların* yönetimde oy hakkına sahip olmaları sağlanmıştı. Buna karşılık site nüfusunun büyük bir bölümü *yurttaşlık* haklarından yoksun kölelerden oluşmaktaydı. *Yurttaşlık haklarından* yoksun köle ve kadınların yanında, bu hakka sahip olmalarına karşın, kırsal kesimde yer alanların oy vermek için kolayca merkeze gelemediği için Atina sitesinde yönetime katılma hakkı, sınırlı sayıda kentli bir yurttaş topluluğunun elinde bulunuyordu. Böyle bir siyasal uygulamada, yönetenler kesimini oluşturan *seçilenler*, çoğunlukla aristokrat ailelerden gelen *demokrasi* yanlısı soylulardı. Böylesine sınırlı bir uygulama ile Atina' da *demokrasi* kurulabilmişti. Bu yönetimde soylular kadar, ticaret ve zenaatla da uğraşan sıradan *yurttaşlar* da yönetimde söz sahibi olmuştu. Bir yanda giderek zenginleşen bir kent orta sınıfının "*liberal eğilimi*", diğer yanda, aristokratların "*demokratik eğilimi*" yanında, *geleneksel değer yargıları* toplumda bir arada yaşatılmasının zorunluluğu, siyasal sistemin geleceğini de yakından ilgilendirmekteydi. İşte, yönetimde bulunanların siyasal yapıyı korumak kaygısının ağır bastığı biçimsel bir demokraside, eski dönemlerin *inançlarını* ve *ahlak değerlerini* de bir ölçüde bünyesinde taşımaya özen gösterildiği *toplumsal iç çelişkinin* varlığını sürdürdüğü böyle bir ortam, yeni bir tiyatro türünü ortaya çıkarmıştı (Şener, 199: 3)

Toplumsal bu iç çelişki, tragedyaların karşıt çatışan güçlerini oluşturmuş, *trajik* olan bu karşıtlıkta, hem yönetenler içindeki çelişki guruplarının, hem de yönetilenler içindeki çelişki guruplarını bu oyunlarda kendilerini bulmaları sağlanmıştır. Yurttaş tiyatrosu bu biçimde antik dönemin en önemli yerlerinden biri durumuna gelmişti . *Yunan sitelerinde* gittikçe önem

duyguları ile doldurmak amacı güden oyunlardı⁸. Bu nedenle işlenen temaların ve karakterlerin soylu ve seçkin olmasına özen gösterilir. Olayların anlatımını üstlenen oyuncular, bunları kusursuz, etikili birer söylemle *şiirsel* bir biçimde, izleyicilere aktarırdı. Retorik tekniklerinin tümüyle egemen olduğu bu anlatımda, *söylencelerden/mitolojiden* ya da *tarihten* alınan konularla Tanrılar, yarı Tanrılar, Tanrıçalar, krallar, kraliçeler, kahinler gibi, soylu kişiler arasındaki çekişmeler izleyicilere sunulur. Tragedya'nın izleyiciyi etki altına almasının en başta gelen özelliği; işlenen temanın, baştan sona dek ciddi bir hava içinde geçmesi; *erdem* ve *üstün ahlaki* öne çıkarması, izleyicide acıma ve korku duygularını kabartarak, bu biçimde, ruhu olumsuz tutkularından kurtarma amacı güdülmeydi. Temaların *Söylenceden/mitolojiden* ya da *tarihten* alınmış olması, kahramanların olağanüstü varlıklar olarak ortaya konulması, olayların anlatımında kullanılan *söylemlerde* egemen olan *şiir* dilinin son derece üst düzey, ağırbaşlı bir özellik taşıması, kaba *söylemlerden* sakınılması, izleyici etkilemesi bakımından son derece önemliydi.

kazanan *toplumsal yaşamın* ayrılmaz bir parçası durumuna gelen *tiyatro*, tüm *yurttaşlarla* birlikte, aynı anda toplandığı, başta tragedya olmak üzere, mitlerin ve kendi kökenleri doğrultusunda türlü oyunların sergilendiği toplumsal ilişkinin anlam kazandığı bir yer olmuştur.

III

Antik Yunan *tragedyası*, özellikle Perikles döneminde, *Atina demokrasisinin* belirleyici işlevlerinden biri olarak öne çıkmıştı. *Yunan sitesinin* tarihsel özelliğinden dolayı, her site *özzerk* kalma eğilimindeydi. Bunun yanında dışa doğru yayılma sınırlı olunca, iç gelişmeleri de buna uygun, yoğun bir biçimde yaşanmak zorunda kalmıştı. *Site devleti* oluşumundaki eski toplum, zorunlu bir biçimde yükselbileceği en yüksek noktaya ulaşmış bulunuyordu (Thomson, 1990: 19; Keskin, Büyük, 2013: 387)

Antik Yunan tiyatrosunda sahneye konan *tragedyalarda* işlenen *egemen güçlerin siyasalarına* uygun temalar, bu oyunların yazarlarına, bu yazarların bu güçlerle olan ilişkilerine göre başkalık göstermekteydi. Örneğin, *tragedyanın* kurucusu, dünya tiyatrosunun ilk tiyatro yazarı ve eleştirmeni olarak kabul edilen, M.Ö. 525-456 yılları arasında yaşamış olan Aiskhylos, başta Perikles olmak üzere, Klesidhenes, Miltiades, Themistokles, Ephialtes gibi yöneticilerin döneminde çalışmış, bunlarla sıkı işbirliği içinde olmuştur. (Aiskhülos, 2009: 5-6; Keskin, Büyük, 2013: 387) Aiskhylos, dramatik çatışma ve eylemi, *tragedya* içinde, *dramatik* yapının temeli olarak geliştirmiştir. (Arıkan, 2011: 10; Keskin, Büyük, 2013: 388.) Aiskhylos *tragedyalarında* işlemiş olduğu siyasal konuların en başında Pers Savaşları gelmektedir. “*Persler*” *Tragedya*’sını ilk sahneye koyduğunda, henüz pek genç olan Perikles’ten büyük destek görmüştür. “*Persler*” *Tragedya*’sında, Perslerin Yunanlılar tarafından nasıl yenildiğini, usta bir biçimde, üstelik Pers askerlerinin nasıl acınacak duruma düştüklerini de, yine ustaca işleyerek, izleyiciye aktarmaktadır. Diğer yandan da Perslerin bu yenilgisi ile, Asya’nın diğer kavimlerinin de Pers boyunduruğundan kurtulduğunu dile getirmektedir. Bu biçimde Yunan sitelerinin diğer, toplumlara da özgürlüklerini sunduğunu vurgulayarak, *yurttaşların* bu birliğe olan *güven* ve *gurur duygularını* kabartıp, pekiştirirdi. Aiskhylos’un bir diğer önemli yapıtı da “*Zincire Vurulmuş Prometheus*” adlı *tragedyasıdır* (Aiskhülos, 2010: 26-27; Keskin, Büyük, 2013: 390). Hesiodos’un “*Tanrıların Doğuşu*” adlı yapıtından esinlenerek yazmıştır. Bu *tragedyasında* Tanrılar Tanrısı Zeus, *siyasal iktidarın*, Prometheus ise *akılın* kişileştirilmesidir. Başlangıçta tüm izleyici zihinlerde tartışmasız olan *siyasal iktidar*, sonunda tartışmalı ve soru işaretli bir duruma dönüşmektedir. Uygulamada salt *yönetimsel gücün*, tek başına hiçbir zaman yeterli olamayacağı ortaya çıkmıştır. Salt bir gücün yenemeyeceği bir güç vardır ki; bu da kurbanı Prometheus’ta temsil edilen *akıldır*. Şu

halde, *siyasal iktidar akılla* ilişki kuramadığı sürece tehlikelidir. *Demokrasilerde* akıldan yoksun iktidarlara yer olmadığı teması bu biçimde *site yurttaşlarına işlenerek*, mevcut *siyasal sistemin* en önemli özelliği yurttaşların zihinlerine kazınırdı.

Aiskhylos'tan sonra, Sophokles, Euripides ve Aristophanes gibi tiyatro ustaları *söylence/mitsel* ezgileri *tragedyaya* uyarlayarak bu alanı oldukça geliştirme olanağı bulmuşlardır (Reşat Nuri, 1976: 145; Keskin, Büyük, 2013: 392) Bu ustalar temalarını, *söylence/mitos* olarak bildiğimiz, her Yunan yurttaşının tarihsel geçmişi olarak belledikleri, Tanrılar ve insanlar üzerine kurulan, anımsanmayacak kadar eski dönemlerden beri, kuşaktan kuşağa aktarılan, *belleklerde* yer eden, tüm *Yunan sitelerinde* yaygın olan öykülerden almışlardır. Ancak bu yazarlar, geleneksel bu öykülerin ayrıntılarını, başta siyasal iktidar olmak üzere, tüm *site egemen güçlerinin* çıkarları doğrultusunda, istedikleri biçimde değiştirmekte, kendilerini özgür hissetmişlerdir (Neill, 2003: 216; Keskin, Büyük, 2013: 392.)

Tragedya gibi ağır, ağıdalı oyunların kültürel düzeyi yüksek üst sınıflara, *komedya* gibi, hafif oyunların ise daha alt sınıflara yönelik olduğu, oyunların içeriğinden açıkça ortaya çıkarmak mümkündür. Bununla birlikte, en başından beri Antik Yunan'da var olan *komedya*, Aristophanes'in yazdıkları ile yerini almıştır. Ancak üst sınıflar hiç önemsemedikleri için hep *tragedyanın* gölgesinde kalmıştır (Keskin, Büyük, 2013: 398).

Antik Yunan sitelerinde, yaşanan savaşlar, değişen koşullar nedeniyle, *siyasal, ekonomik, kültürel* bir *yozlaşmanın* baş göstermesi, site insanının mutsuzluğa düşmesi sonucunda *tiyatroda* bir arayış içine girmiş, *ütöpik* bir çok yapıt, ard arda sahneye konmaya başlamıştır. Platon ile ilgili bölümümüzde daha ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız üzere, ünlü düşünür, Devlet adlı yapıtında işlediği ve tüm *Yunan sitelerinde* geçerli olacağına inandığı ideal bir *devlet* ve *siyasal* bir örgütlenme tasarlamıştır. Aynı biçimde Aristophanes de benzer neden ve düşüncelerden yola çıkarak, geçmişin *sitesinin siyasal düzenine* duyduğu özlemi, Atina *sitesinin* yalnızca olumlu özelliklerini temel aldığı bir *ütopya* tasarlamıştır. Aristophanes'in *Kuşlar* adlı *tragedyası* bunların ilkidir. Daha sonra bunu *Bulutlar* ile *Kurbağalar* izlemiştir (Aristophan, 2010: 7, 63-64).

İşte Antik Yunan Tiyatrosu, nasıl ki geçmişte *tiranların* siyasal emellerinin kitlelere yansıtıldığı bir alan olmuşsa, Perikles Döneminde de *demokrasi ideallerinin* bir propaganda aracı olmuştu. *Antik Yunan komedyası*, eğlendirici bir güldürü biçimi olmaktan çok, *toplumsal, tarihsel, siyasal olaylara, sorunlara* ve *kişilere* yöneltilen bir eleştiri biçimidir. *Komedya*, içeriksel yönüyle, *toplumsal* ve *siyasal* bir *yergiyi* kapsamaktadır. *Komedya*, karşı sınıflara yöneltilmiş eleştiri olduğu kadar, *tarihsel-mantıksal uyumsuzluk* ve *çelişkilerin* dramatik anlatımı olarak da çeşitli biçimlerde kendini oraya koymaktadır.(Çalışlar, 2009: 56-

57). Bu yönüyle komedyacı, siyasal iletişimin önemli işlevleri arasında kabul edilen; *sınıflar arası dengeyi* sağlama işlevini de Antik Yunan sitesinde yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

IV

Antik Yunan sitesi koşullarında biçimlenmiş, böyle bir *demokrside*, Perikles, kendi iktidarını, *psikolojik araçların* birlikteliğinin kullanımı üzerine kurmuştu. *Belagat/güzel konuşma sanatı*, O'nun için, hiç terketmediği temel bir kural olmuştu. Halk üzerinde bir "*hipnotik güç*" ün uygulanabilirliğini görmüştü. Perikles, retorik, yani konuşma sanatının da yardımı ile propagandayı *akılla* birleştirmişti. Perikles, *tiranların* benimsediği, bir *demogojik* yardımcı araçlar sistemini, para dağıtarak tüm yoksullar ve savaş kurbanlarının yaşamlarını sürdürmesi için kullanacaktı. Aynı biçimde, işsizlikle mücadelede, büyük çalışma programlarını, bir propaganda anıtına dönüştürerek ustalıklarla ortaya koymuştu. Propagandayı halk bayramlarından, *tiyatro* ve *müzik* etkinliklerine doğru, sonuna dek, geliştirdi. Aynı etkinliklerde yoksullara ücretsiz yerler ayırarak, zengin ve yoksulları bir araya getirdi. Bu adeta özel olarak kurulmuş, bir *ikna* monarşisi idi. (Ellul, 1976: 25-27).

Aynı zamanda Perikles, Atina' da dışa dönük bir propagandayı denedi, fakat, iç propagandada yakalamış olduğu başarıyı burada ulaştığını söylemek çok zordur. Buna karşılık, *helenistik konfederasyonu*, Atina' nın etrafındaki *sitelerinin* içlerinde de *etkin siyasalar* üreterek bir imparatorluğa dönüştürmüştür. Çok sayıda *sitede*, *demokratik rejimlerin* yerleşmesi için, bunları kışkırtmadan çekinmemiştir. Bu *demokrasilerin* ancak, Atina'nın desteği ile ayakta durabileceğini, içlerine dönük yaptığı çalışmalarla onların hissetmesini sağlamıştır. Söz konusu bu *sitelerde*, sürekli biçimde, içeriye soktuğu adamları ile, site yönetimini, Atina için propaganda işlevi ile özellik verip, biçimlendirmiştir. Ama, Peisistros' un aksine, çarpıcı propaganda yöntemlerini kullanmamıştır. *Ezici*, yok edici, *sömürücü* bir propagandaya, beklide demokratik özelliği nedeniyle, hiç yönelmemiştir. (Ellul, 1976: 25-27) Hep *ikna* ve *inandırmayı* benimsemiştir. Perikles, retorik ve propagandayı sanki, günümüz siyasal iletişimin bir ögesi gibi algılamış ve kullanmıştır.

II. RETORİĞİN GELİŞMESİNDE SOFİSTLER : SOKRATES, PLATON, ARİSTOTALES

I

Propagandaya güç katan, kitleler üzerindeki etkisini artıran, önemli bir öge de retorik olmuştur. Retoriğin M.Ö. V. yüzyılda Sicilya'da doğduğu ileri sürülmektedir. *Sofist* Gorgias

(Platon, 1993)⁹ tarafından Atina'da tanıtılmıştır. Yunanistan'da, M.Ö. 485-374 yılları arasında yaşamış Gorgias estetik ve edebi kaynağı retorikle buluşturmuştur. Bu dönemde, Retorik, düz yazı, figürlerle tümüyle işlevsellikle zenginleştirildi ve daha sonra buna şiir eklendi. Böylece, söz sanatları, kafiye, yarım kafiye, paronomases, cümlelerin ritmi, cümle deyimleri arasında paralellik ve *düşünce, anlam figürleri, dolaylamalar, metaforlar, antitezler* retoriği biçimlendirmeye başladı. Daha sonra, Georgias'ın belli bir aşamaya getirmiş olduğu retorik hukuksal ve siyasal etkinlikler içinde anlam kazanarak gelişmiştir. *Site, kent devleti* ya da, her ne kadar farklı anlamlar taşısa da *polis* tam anlamıyla M.Ö. V. ve IV. yüzyıllarda biçimlenmiş, Yunanistan, Batı Anadolu ve İtalya' da kendini gösteren siyasal bir oluşumdur. Retorik ile, antik Yunan site devletinin gelişimi aşağı yukarı aynı zaman dilimi içinde ortaya çıkmaktadır. Romalı ünlü *retorik* ustası Quintien'in tanımıyla; "*Retorik, yapılandırılmış dilsel çalışma anlamında hem bilim, sanat, hem de, kanıtlanmış bilgiye dayanan bir teknik, (bene dicendi scientia) ruhlar üzerine, söylemin eylemi*" (Quintien, 1989: 15, 34) anlamına gelmektedir. Ruth Amossy'e göre; "*Antik Yunan kültürü tarafından geliştirilen retorik, etkili sözcüğü, söylemsel bir uygulamaya bağlanmış bir kuram gibi ele alınıp, incelenebilir.*" (Amossy, 2000: 6).

Tüm bu tanımlara karşın, retorik, bazen kesin bir biçimde farklılıklar içermektedir. Ama, herşeyde önce retorik sanatın ifadesi, bir system içinde, tarihsel olarak, dinleyiciyi *ikna* etmek veya *inandırmak* bakımından söylemini kurmak anlamında, teknikler birliği demektir. Buradan hareketle Michel Meyer'e göre; retoriğin birbirinin tarihsel karşıtı üç tanımı bulunmaktadır (Meyer, 2004: 5)

Bunlardan birincisi; *Retorik, dinleyiciye odaklanmış bir düzenlemedir.* Bu düşünce Platon'da egemendir. Bunlardan ikincisi Roma'ya özgü, Quintilian'ın da izleyicisi olduğu, *Retoriğin, iyi konuşma sanatı* biçimindeki tanımıdır. Üçüsü ise; *Retorik, bir konuşmacının olayıdır; bu anlamda, toplumsal ve etik bir çerçevede, dinleyiciyi ikna etmek zorunda olduğu söylem ya da düzenlemenin sunumudur.* Bu tanım ise, *Hümanist Felsefe*'ye kapı aralamaktadır.

Daha geniş anlamıyla yazılı metin, özellikle dramatik ve edebi metinlerle yönelmeden önce, retorik, ilk başlarda *sözlü siyasal söylemlerle* ilgilenmiştir. *İkna* sanatı retorik, aşamalı olarak, birçok biçimsel öğeyi kısıtlayarak, söylem süslemelerini öne çıkararak, güzel konuşma sanatına yer vermiştir. *Felsefeci* ve *sofistler* arasında ki geleneksel muhalefete göre; söylemin

⁹ Platon'un diyaloglarından tanıdığımız Georgias, Sicilya'nın Leotinoi kentinde, yaklaşık 480 li yıllara doğru dünyaya gelmiş, 108 yaşına dek Sokrates ile aynı dönemlerde yaşamış, retoriği Atinalılara öğretmiş, bir sofist olarak kabul edilir.

işsel ya da etik etkilerinin kullanımı ile, retorik, *argüman* ve *diyalektik* olarak ayrılmakta (Blay, 2005: 727.) buna *söylemin mantıksal* boyutu eklenmektedir.

Retoriğin gelişme çizgisini ve *yurttaşlar* üzerindeki etkilerini anlayabilmek için, *site* kent devletinin toplumsal özelliklerini ve siyasal anlam derinliğini hep göz önünde tutmak gerekir¹⁰. *Site* ve *kent devleti* olarak da nitelemiş olduğumuz bu kavramları, *polis*i tanımlamakta yetersiz kaldığını, gerçekte *polis* kavramı, bir sitede yaşayan *yurttaşların* tümünü temsil ettiğini, bir kez daha anımsayalım. Bu oluşum, *yurttaşların* üyesi olmaktan gurur duydukları siyasal bir yapıdır. *Sitenin toplumsal, siyasal ve kültürel* bütünlüğünü temsil etmektedir. Bu dönemin tüm filozofları, *siyasal düşüncelerini, polis* için üretmişlerdir. Bu nedenle *politika* sözcüğünün *polisten* geldiğini ileri sürenler olmuştur. Ama gerçekte *aristokratik* bir yönetimin, yönetici sınıfın genetiğini belirleyen özellikleri içinde taşımaktadır. Bununla birlikte *eşitlik* ve *siyasetten* pay almak isteyen çok farklı grupların baskısını da barındırmaktadır. Bu nedenle *polis* ya da *site* olarak nitelendirdiğimiz bu siyasal oluşum içinde sürekli çatışma söz konusudur. Atina için de durum farklı değildir. Uzun süren Pers savaşları, *siyasal dönüşümün* tüm koşullarını hazırlamıştır. Persler savaşı kaybetmiş, barış antlaşması imzalanmıştır. Savaş ekonomisinin, Atina *demokrasisi* üzerinde *paradoksal* biçimde, hem olumlu, hem de olumsuz etkileri olmuştur. Bu savaşlar, bir yandan küçük bir azınlığın yönetimde etkili olmasına, diğer yandan da daha aşağı sınıfların *siyasal yaşama* daha etkin olarak katılmalarına yol açmıştır (Ağaoğlu, 2006: 41). Başka bir anlatımla, *sitenin* savunmasına yapılan katkı, tüm *özgür yurttaşları siyasal haklara* kavuşturmuştur. Daha önce, gelir düzeyine göre dört guruba ayrılan ve statüsüne göre siyasal hakları olan yurttaşlar, *halk meclisinde/ ekklesia/ εκκλησίας του δήμου* da eşit olarak temsil edilmeye başlanmıştır. *Karar alma* sürecinin doğrudanlığı tüm *yurttaşların* kendilerini ilgilendiren siyasal konularda düzenlemeleri, bunları hep birlikte yapmaları anlamını taşımıştır. *Sitenin* bu ifade özgürlüğünün ve *siyasal katılımcılığın* ağır bastığı *siyasal oluşumunun* sitede yaşayan *yurttaşlara konuşma* ve *ikna* yeteneğinin ne denli önemli olduğunu göstermiştir. *Site'nin siyasal yapısı* içinde konuşmak ve tartışmak *yurttaşlara* tanınan temel hakdır. Siyaset ise konuşularak yapıldığı için, *siyasal alanın* gelişmesinin de ilk dinamiğini oluşturmuştur. Toplumsal bilginin ve *siyasal kültürün, yurttaşların etkileşimi* ile oluşması, *siyasal alanın* ve *doğrudan demokrasi* deneyiminin önemli bir özelliğidir. Kültürün *sözlü kültür* olması da, bir başka önemli özelliklerden biri olmuştur. *Yurttaş etkileşiminden polis kimliği* oluşmuştur.

¹⁰ Antik Yunan *sitelerinde, demokrasinin* egemen olduğu dönemlerde *siyaset* ve *siyasal düşünce* hep, retorik aracılığı ile yapılabilmıştır. Bu dönemde retorikten vazgeçilemezdi. Çünkü bu dönemin en etkili iletişim aracı *dil* aracılığıyla gerçekleşen, *söz* söyleme ve güzel konuşma sanatıydı. Retorik, en genel anlamıyla, dil aracılığıyla, *ikna* sanatı ya da tekniği olarak tanımlanabilen bu terim; Latince *rhetorica* sözcüğünden gelmektedir. Antik Yunan dilinde *ῥητορικὴ τέχνη* /*rhetorike tekhnē* olarak anlam bulmuş bulmuş olup, tam anlamıyla konuşma tekniği, iyi konuşma sanatı olarak tercüme edilmektedir.

Polis de sadece bir *kent* değildir. Atinalılar, *sitede* yaşayan *yurttaş* uygarlığın simgesi saymış, diğerlerini barbarlıkla suçlamışlardır. *Yurttaşların etkileşimi kamusal yaşamın* kültürel yapısıyla sürekli bir biçimde güçlenmekteydi. *Tiyatro*, şiirsel anlatıya, *müziği* ve *dansı* ekledi. *Felsefe*, *sanat* ve *spor* üzerinde yükselen Atina'nın gündelik yaşamı, *yurttaşlara* ait oldukları bütün ile gurur duymalarını sağlıyordu. *Yurttaşlığın* oluşan ilk biçimi bir hak olduğu kadar *siyasal katılımı* bir görev olarak sunuyordu. Aristoteles'e göre; "*toplum bireylerden oluşur; çünkü insan doğuştan bir zoon politikon'dur/ toplumsal-siyasal bir hayvandır.*" (Ağaoğlu, 2006: 340). Siyasal bir konu üzerinde *karar almak* için, öncelikle iki tarafın kendi düşüncelerini *yurttaşların çoğunluğuna* kabul ettirmeleri gerekecektir (Theodorapulos, 2004: 1)¹¹.

Sofistlerin siyasal konuşmanın önemi üzerine yaptıkları vurgu, aslında, *polis'in* iki temel özelliğinden biridir. Bunlardan ilki, *yasalar* önünde eşitlik anlamına gelen *isonomia* kavramıdır. Bu kavram, *yasalar* önünde *yurttaşların* eşit olmasını temsil eder. Statüleri ne olursa olsun tüm *yurttaşlar* *yasalar* önünde eşittir. Diğeri ise, günümüzdeki *ifade* özgürlüğüne denk gelen *isogoria* dır. *Yurttaşlar*, *kamusal yaşamı* ilgilendiren konularda düşüncelerini özgürce ifade edebilmelidir. Bu iki kavram da, günümüz *demokrasilerinin* iki önemli temelini oluşturmaktadır. Bunlar; *yurttaşların yasalar* önünde eşitliğince temellendiren *hukukun üstünlüğü* ve *ifade özgürlüğüdür*.

II

Retoriğin beslendiği en önemli alan *felsefe* olmuştur. *Felsefe*, uzun bir süre retorikle her hangi bir alışverişi kabul etmemiştir. Yunanlı filozof Platon, demokrasiyi ve hocası Sokrates'in ölümünden sorumlu tuttuğu sofistleri birçok konuda suçlamıştır. Bunlardan biri de, sofistlerin değer sisteminin olmadığı ve her türlü düşünceyi savunabilmeleridir. Platon, retorığı, bu *inandırma tekniğini* uygulayanların *gerçek bilgiye* saygı duymaksızın, *ikna* yollarını aradıkları için, reddetmişti. Kendi üstünlüğünü kurmak isterken, *kitlenin* hoşuna gitmek isteyen *hatip/söylevci*, iktidar arzusunun kölesidir ve tümüyle sahte değerler üzerinden işini görmektedir. Eğer, *şiiir* ideal devletten nasıl kovulmuşsa, retorik de bu sürgünden payını almalıdır (Aristoteles, 2001: 9).

¹¹ *İkna* sözcüğü, *tutum* ve *davranış* değişikliği veya *rıza* için iletişim araç ve yöntemlerinin kullanılmasını gerekli kılmaktadır. O dönemin iletişim aracı ise, *kamusal konuşmadır*. *Yurttaşların* konuşma özgürlüğü, karar alma süreçlerine diğer *yurttaşlarla* eşit koşullarda girmesini sağlamaktadır. *Siyasal özgürlük*, her şeyden önce konuşma özgürlüğü *isegoria/ισσηγορία* anlamına gelir. Doğrudan demokrasilerde *yurttaş hakları*, konuşmak, dinlemek, tartışmak ve onaylamak veya onaylamamak olarak tanımlanabilir. *Rıza* arayan ve üreten, bu sürecin anahtar sözcüğü ise konuşmadır. Bu durum ise; retorığın gelişmesi için tüm koşulların oluşmasında önemli bir etken olmuştur.

Platon, yapıtlarını diyaloglar biçiminde yazmıştır. Bu diyalogların büyük bir kısmı ustası Sokrates ile farklı sofistleri tartıştığı diyaloglardır. Gorgias da, bu diyaloglardan biridir. Diyalogda, Sokrates, bir sofist olan Gorgias ve öğrencileri ile tartışır. Gorgias, Atinalı olmayan Atina'ya Sicilya'dan retorik öğretmeye gelmiş bir sofisttir. Atina'da şöhret ve servet kazanmıştır. *Diyalogda*, Sokrates, Gorgias'a öğrettiği şeyin ne olduğunu sorar. Gorgias, retorik sanatı olduğunu söyleyince, bu sanatın ne ürettiğini sorar. Platon'a göre, *iknanın* kendisi bir ürün değildir. Ona göre, retorik ve *demokrasinin* tehlikesi demagogların halkı kandırmasıdır (Platon, 1999)¹². Sofistler ile olan bu karşıtlığı, aslında, günümüzde *demokrasi* tartışmalarının da temelini oluşturmaktadır. Bu tartışma, bir karşıtlık üzerine kuruludur. Bir tarafta ortak iyinin bulunmasının siyasal konuşma ile sağlandığı demokrasiler; diğer yanda kamusal iyinin teknik bir sürece indirildiği totaliter rejimler (Aristoteles, 2001: 10)¹³.

Platon'un zihninde canlandırıp, tasarlamış olduğu bu retorik türü, ancak kendi düşüncelerini yakından bilen, kendi okulunun bir üyesi tarafından ortaya çıkarılabildi. Bu işlevi yüklenen de Aristoteles olmuştur.

III

Platon'un öğrencisi Aristoteles, hem siyaset yapmayı hem de böyle bir siyasal yapı içinde bulunmayı *erdem* saymaktadır. Siyaset, *agorada yurttaşların* bir araya gelmesi ile gerçekleşir. Ticaretle gelen zenginlik, *kamusal konuşma* ile gelen saygınlık, *yurttaşlar* arasında eşit dağılmadığı, için bir takım farklılıkların ortaya çıkmasına neden olur. Özünde *iknaya* dayanan konuşma yeteneği, bu farklılığı yaratan en temel öğelerden biridir. Başta Atina olmak üzere diğer *Yunan sitelerinde* de eğitim, okul yerine kişisel hocalarla sağlanmaktadır. Eğitim, sanat, spor ve felsefe temelli gerçekleşmektedir. Varlıklı aileler, çocuklarını *kamusal yaşama* hazırlarken, bu eğitimleri *kamusal konuşma* ve *ikna* için biçimlendiren hocaları tercih etmeye başlarlar. Artık, *kamusal saygınlık* ve zenginlik, kişisel becerilerin gelişimi ile, elde edilebilecek bir özelliktir. Atina'da odaklanan bu değişim

¹² Böylece, *demokrasinin* en temel unsurlarından olan siyaset ve iletişim arasındaki bağı koparır. Bunun yerine, eğitimle kazanılan kamu çıkarını bilme yetisini koyar. Ona göre, *demokrasiler* uzmanlığı olmayan kişilerin bilmedikleri konularda karar aldıkları ve kamusal görevleri yürüttükleri bir sistemdir. Bunun yerine, ideal devletinde bilgi hiyerarşisi ile belirlenmiş bir devlet modeli önerir. Onun modelinde toplumun iyiliğini bilmek bir uzmanlık alanına dönüşmüştür. Bu nedenle Platon *Faşist devlet* modelinin de ilk tasarlayıcısı ünvanına hak kazanmaktadır.

¹³ Platon, daha sonraki düşüncesinde, gerçekten etkili retorik ve onun ortaya koymuş olduğu herşeyi toptan suçlayan "Gorgias"tan çok daha sonraları yazmış olduğu bir dialog olan "Fhaidros" ta, sıradan retorik uygulamalarının bir başka suçlamasıyla, gerçek felsefi retorik için ayrıntılı bir tasarımı yanyana koymuştur. Bu yeni görüşü, Platon' da "*ruhların biçimlerini tanıması*" olarak kendini gösterir. Bunlar, bir anlamda kişilik tipleridir. Her *ruh biçiminde*, *ruhun* farklı bir parçası egemendir. Bu da, kimilerinin bir *çoşkun*, diğerlerinin de bir başka *çoşkun* etkisi altında olması demektir. Platon'un *felsefesi*, *diyalektik düşüncesi*, bu çoşkusal arzularla ilgilenmeyi, basitlik olarak görmüştür. Çünkü bunlar, insana *akıllı* bir varlık olarak yönelmektedir. Platon'a göre; işte retorik, *felsefenin* işini tamamlayarak, ona değerli bir yardımda bulunacağı yer burasıdır. Eğer ruhun farklı biçimleri inceleniyorsa ve bunları bireylerde tanımlama noktasına geliniyorsa, felsefi kanıtın, farklı türden insanlara nasıl uydurulacağının da bilinmesi gerekmektedir. Çünkü gerçekten de bu durumda kanıt, dinleyiciye hiç bakmaksızın, ancak tek bir şey olabilir; bir işlem yöntemi ve gerçeğe ulaşma yolu...

akımının nedenleri, her şeyden önce artan bir zenginlik, kent yaşamına yöneliştir. Özellikle *hitabet/söylev* gibi *demokratik* bir yönetimde başarılı bir meslek yaşamıyla yakından ilgili sanatlarda, daha yüksek düzeyden bir eğitime duyulan gereksinim idi. Oysa, bu değişimin başlatılmasına önyak olanlar, satın alabilenlere öğrenim satarak, yaşamlarını kimi kez oldukça yüksek bir düzeyde kazanan ve Sofistler diye bilinen gezgin öğretmenlerdi (Sabin, 1969: 23).

Bu arada Aristoteles, retorik sanatı'nın/ Τέχνη ῥητορική/ *Ars Rhetorica*, tüm bileşenlerini bir araya toplayacak, ona açıklık getirecek, ve siyaset arasına yerleştirip, ama ona *şiiri* de bağlayarak tamamlayacaktır¹⁴.

Aristoteles'e göre, retorik, diyalektiğin bir dalıdır. Ne *retorik* ne de *diyalektik* başlı başına bir konunun bilimsel bir incelemesi değildir. Her ikisi de kanıtlar sağlama yetisidir (Aristoteles, 2001).

Aristoteles, retorik üzerine ilk dersleri, Platon'un yaşamış olduğu bir dönemde, hala kendini Akademinin bir üyesi olarak kabul etmiş olduğu bir sırada vermişti. Bu bir anlamda hocalarına meydan okuma olduğu kadar; retorik sanatını, hem daha esnek, hem daha ayrıntılı duruma sokmuş olan ve retorik eğitimine, liberal eğitimin bir eş anlamlısı, aynı zamanda görkemli siyasal bir kariyere giriş olarak bakan, Atina Okulu'nun ünlü lideri, Sokrates'in yüzüne de çarpılmış bir eldivendi. Çünkü Aristoteles' in Retorik'in açılış bölümü, bu ilk kurslara dek uzanıyordu. Burada, hemen günün geçerli sistemlerine karşı bir saldırıya girişir, bu sistemlerin bir tartışma öğretisi yaratamamış olmalarını ve tüm dikkatlerini coşkusal çekicilik üzerine toplamalarını kınar. Platon'un bir *methiye* sanatı ya da ne pahasına olursa olsun, *inandırma* tekniği olarak retoriğe karşı *polemiğinde* ortaya koyduğu, aynı aşağılamayı, aynı horgörüğü sergileyerek, hocası ile aynı düşünceyi paylaştığını da vurgular (Aristoteles, 2001).

Aristoteles'in bu biçimde geliştirerek ortaya koyduğu retorik, büyük kabul görmüş, Atina Site'sinin sınırlarını aşarak, bir taraftan Makedonya, diğer taraftan Roma 'ya ulaşarak propaganda ile buluşmuş, siyasal alanın vazgeçilmez bir ögesi olarak, etkilerini günümüze dek taşımıştır.

¹⁴Antik Yunanda sofistler retoriği bir disiplin olarak öğretmekteydiler. Bu yapılandırma biçimi "*ikna becerisi*"ni ön plana çıkarmıştır. Bunun aksine Aristoteles, retoriğe analitik bir yaklaşım göstermiş, *Retorika/ ῥητορική* adlı yapıtında¹⁴ retorik yeteneğinin aslında *ikna* etmek değil "her bir olayda *iknanın* mümkün olan anlamlarının keşfi" olduğunu söylemiştir¹⁴. Bu durumda *ikna* etmenin üç yolu bulunmaktadır¹⁴: *Mantıksal olarak düşünebilmek; insan karakterini ve erdemini türlü biçimlerde anlayabilmek; coşkuları kavrayabilmek; yani onları adlandırabilmek ve tanımlayabilmek, nedenlerini ve eyleme geçirme yöntemlerini bilebilmektir.*

III. MEKODONYALI FİLİP DÖNEMİNDE PROPAGANDA VE SİYASET

Retoriğin bu biçimde gelişmesi, sistematik bir yapıya bürünmesi, ister istemez propagandayı da etkileyip, geliştirmekte, onu biçimlendirmektedir. M.Ö. IV. yüzyılın yarısına geldiğimizde, Antik Yunan'da Mekodonya'nın geliştirmiş olduğu, küresel bir propagadadan söz edebiliriz. Her Yunan sitesinde ve Atina'da geniş bir propagandanın yürütüldüğü barış yanlısı bir parti oluşturulmuştu. Bu *pasifist* hareket, Yunanistan'ın fethi sırasında Mekodonyalı Filip tarafından güvence gibi kullanılmıştı. Bunu, özellikle Atina içinde ve *kamuoyu* üzerinden yapmaya özen göstermişti. Filip, siyasetçileri satın almıştı. Bu temelde *psikoloji* hareket noktalarını ve *kanaat önderlerini* ele geçirmek demektir (Ellul, 1976: 25; Huyghe, 2010). Filip'in propagandasının bir başka yönü, *sitelerde*, çok güçlü ve birleşik *kamuoyu* oluşturulmasını önlemek için, siyasetçiler arasında küçük farklı guruplar yaratmıştır. Aynı biçimde, propagandada *korkuyu* kullanmıştır. Kendisine karşı direnen site halklarını acımasızca cezalandırmış, bunun haberlerinin, diğer *sitelerde* yayılmasını sağlamıştır. Bu ince, *stratejik taktik* ve *iç psikolojik işgal* ile, Atina'nın tüm *sitelerini*, aşamalı bir biçimde birbirinden ayırıp, kendine bağladı. Bu dolaylı eylem, *Pythian Oyunlarının* varlığına, *Delfi tapınağının* yönetimine, *Amphiktyonik* kuruluna atanmak için özen göstermesi, onun kaygılarının bir sonucu, aynı zamanda askeri hareketin *psikolojik* bir hazırlığı olduğunu da kanıtlamaktadır. Tüm bunlar, *prestijli*, kilit konumlardı. *Kamuoyu* üzerinden *psikolojik* bir çalışma ile, tüm Yunan *sitelerin* birliğini gerçekleştirmeyi başarmıştı. Askeri operasyonlar, yalnızca işlerlik aracı olmuş, yapılması gereken, daha önce, propaganda ile, zaten büyük ölçüde sağlanmıştı (Ellul, 1976: 25).

Tüm bu çarpıcı örneklerle karşın, M.Ö. IV. yüzyıldan sonra propaganda sistemi çok daha karmaşık bir biçimde kendini göstermişti. Kısacası propaganda *Yunan demokrasilerinde*, hep sıradışı olmuştu. Büyük *kitlelerin* yokluğu, bir anlamda propagandanın doğasına aykırıydı (Sabin, 1969: 23.) Bu nedenle, bu dönemi çalışan birçok yazar, Antik Yunan sitelerinde propaganda sözcüğünün kullanımını konusunda, kendini oldukça, kısıtlamak zorunda hissetmiştir. Gerçekten de Antik Yunan'da yukarıda vurgulamış olduğumuz, çarpıcı olaylar dışında, propaganda ile ilgili gösterebileceğimiz çok fazla kanıt yoktur. Ancak, *site devletini* oluşturan, *yöneten* ve *yönetilen* sınıflar, özellikle de siyasal iktidarın çıkarları ve varlığını sürdürdürebilmesi açısından, siyasal iletişimin tüm öğelerini yanında, bir *ikna*, *inandırma*, *etki altına alma*, hep olagelmişti. Bunun için de, *mitolojiden siyasal düşünceye*, *savaşlardan destanlara*, *anitsal yapılara* dek, her olgu ve öge retorikten ve propagandadan da yararlanılarak, *agoralardan*, *tiyatrolara*, *stoalardan*, *hamamlara* dek, tüm kamusal ve kutsal alanlar *mekan* seçilerek kullanılmıştır. Bu nedenle, Antik Yunan kentlerinde, propaganda,

siyasal iletişimin bir uç tekniği olarak kutsal ve kamusal alanlarda, *anıtlarda*, ya da buralarda kullanılan retorikğin etkisinin gölgesinde kendini gizlenmiştir (Ekinci, 2016).

IV. ANTİK ROMA'DAN CUMHURİYET VE İMPARATORLUĞA İLETİŞİM VE SİYASET

Roma İmparatorluğu/*Imperium Romanum* en geniş olduğu dönemde yaklaşık 5.900.000 km² büyüklüğündeydi¹⁵. Avrupa tarihi klasik antik döneminin en geniş imparatorluğuydu. Bu geniş topraklarda, yüzlerce dilin konuşulduğu, yüzlerce kavmin bulunduğu *Roma barışı/Pax Romanum* adı verilen siyasal bir sistem, Romalılar tarafından oluşturmuş bulunuyordu (Grimal, 1993) *Antik Roma yolları*, hem bu sistemin, hem de *Roma düşünce ve ideolojinin* yaygınlaşmasında, kısacası, *Roma İmparatorluğu'nun* büyüüp gelişmesinde zorunlu bir öge olmuştu. Bu yollar sayesinde, Romalılar orduları için, güvenli, hızlı, hareket alanı sağlamışlardır. Bu yollar aynı zamanda *haberleşme* ve *iletişim* için kaçınılmaz olmuştu. Roma'nın elindeki en etkili *iletişim ağlarını* oluşturmaktaydı. Ekonomik gelişme bakımından ise, *Antik Roma Yolları* Roma yiyecek ve mal ticaretinin gelişmesinde ve çok geniş bir alanda bu mallarının yayılıp dağıtılabilmesini sağlamıştır (Chevallier, 1972.)¹⁶.

Bu geniş topraklarda, kurulmuş bulunam bu imparatorluğun ve bu sistemin, bu sistemde yer alan kavimlerin, devletlerin yönetimi için, güçlü bir siyaset ve güçlü bir iletişim kaçınılmaz olarak kendini göstermekteydi. Bu bağlamda; Antik Yunan'da geliştirilmiş bulunan propagandanın tüm olgularını, nispeten yeni özellikler yüklenmiş, kendine özgü bir tekniğinin *kurumsallaştırıp*, sunulmuş bir biçimde, *toplumsal yaşamın* tüm öğeleriyle birlikte, Roma'da rastlamak mümkündür (Ellul, 1976: 27) Antik Yunan'da olduğu gibi, siyaset, retorik ve propaganda birbirinden beslenmekteydi.

I

Romalılarda, *belagat/retorik/güzel konuşma* sanatı, Antik Yunan'ın da etkisiyle, *kamusal yaşamın* önemli bir parçası haline gelmiş bulunuyordu. *Yunan retorikçileri*, burada

¹⁵ Antik Roma, M.Ö. IX. Yüzyılda, İtalya'da kurulan, Roma kent devletinden doğarak tüm Akdeniz'i kuşatan görkemli ve güçlü bir imparatorluğa dönüşen bir uygarlığın adıdır. Yaklaşık 1200 yıl boyunca varlığını sürdürmüş olan *Roma uygarlığı* bir *monarşi oligarşi* ve *cumhuriyetin* bileşimi bir *demokrasiye* ve sonrada *otokratik* bir imparatorluğa dönüşmüştür.

¹⁶ Latince *viae* adı verilen Antik Roma Yollarının yapımı askeri, ticari ve siyasal nedenlerle gerekmiş olup, Romalılar bu yollara ağ sistemini yapıp, sonra bakımını sağlamakta büyük deneyim kazanmışlardır. Antik Roma yolları bir bölgeden, diğer bölgeye asker ve askeri malzeme taşımak için yapılmakla beraber bu yollar ana taşıt olarak atlı araba için yapılmıştı. Roma askeri lejyonları bu yollar sayesinde, çabuk ve güvenli bir biçimde, ülke içinden uzak Roma sınırlarına gidebilmekte idiler. Roma İmparatorluğu'nun en parlak zamanlarında antik Roma yolları ağı 85.004 km. karayolunu kapsamaktaydı ve 372 bağlantıdan oluşmaktaydı. Her ne kadar bu yollar imparatorluğun güvenliğini ve düzenini sağlama konusunda bir işlevi yerine getirmişlerse de, diğer taraftan, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünde önemli bir etken olmuşlardır. Romalıların düşmanları olan barbar kavimler, bu yollardan Roma topraklarına gelip yerleşip, yönetimini ele geçirmişlerdir. Roma İmparatorluğu'nun ortadan kalkması ile birlikte, bu yolların çoğu, yüzlerce yıl iletişimi sağlamayı sürdürmüşlerdir.

öylesine büyük bir itibar sahibi olmuşlardı ki, bunlar arasında bazıları kendi okullarını kurmuşlardı. Retorik, *sözlü* ve *yazılı* anlatımın, insanlığın "*humanitas*" ayrılmaz bir parçasına dönüşmüş, *bireye* yansiyarak, yükselmesine neden olmuştu. Roma retoriği, pratik bir yaklaşım benimsemesine ve *kurgul* ve *kuramsal* yansımalarına karşın, Yunan temellerine geniş ölçüde sadık kalmıştır. Bununla birlikte, gerçekte, Romalılar, *Yunan düşüncesine*, yeni hiç bir şey getirmemişlerdir (Robrieux, 1993: 13). Roma için *hukuk*, hep *felsefeden* önce gelmiştir.

Antik Yunan'da siyasal iletişimin temel aracı konuşmaydı. Konuşma da retorik aracılığı ile, güçlü bir konuma ulaşmıştı. Roma'da *sözün* yanına bir araç daha eklendi: *Yazı*. Roma'da özü konuşmaya dayanan retoriğin kuramı bile yazılı hale geldi. İki yetkin *hatip/söylevci* Çiçero ve eğitimci Quintilien, retorik tarihinde en önde gelenleri olarak kabul edildi. Roma'nın bu iki ünlü retorik ustası Çiçero ve Quintilian, retorik sanatı üzerine kitaplar yazdı (Stron, 2010: 311-312)¹⁷.

İlke olarak, söylev, toplumun yaygın görüşünü etkilemek için, bir kararın alınmasında, halka çağrı yapıyordu. Tiberius Gracchus'ten sonra, halka dönük bu çağrılar, yasaların uygulanması, hatta kaldırılmasında olsun, Senato üzerinde baskıları harekete geçirmekte etkili olmaktadır. Dolayısıyla, söylev adeta halkı *kışkırtmanın* bir aracı olmuştur. Aynı zamanda, halkın desteğini kazanmak için, bir siyasetçi tarafından sunulan yasa önerileri, propaganda araçları arasında yer almıştır. Sonra, seçim propagandaları, aynı zamanda *oy için söz verme* ve *tehditleler*, her *yurttaş* üzerinde baskı oluşturuyordu. Ayrıca, adayların niteliklerini ele alan *övgüler* ve *seçim vaatlerini* içeren, *afiş* biçiminde hazırlanan yazılar, günümüz *seçim afişlerini* anımsatmaktaydılar. Bunların yanında, *edebiyatın* kullanılmaya başladığının da altını çizmemiz gerekir. Cesar'ın çeşitli yazı ve yorumları incelendiğinde, bunların gerçekte birer propaganda *çalışmaları olduğu görülecektir*. *Cesar olayların tarihi ve hatta kendi portresinin* yaratılmasında, oldukça başarılı olmuştu (Ellul, 1976: 27-28).

II

Roma'da propagandanın en önemli araçlarından biri de, *partilerdi*. *Parti*, *siyasal suikaste* dahil olmak üzere, türlü amaçlar için, bir liderin etrafında guruplaşma olarak ortaya çıktı. Büyük bir aile başkanına bağlı olarak, bu çekirdeğin etrafında başlayıp, yavaş yavaş, *partiler* oluşmaya başladı. Bu *partiler* gerçek anlamda, çok üyeye sahip değildi. Bunlar, *seçim* zamanlarında *seçmenlerin* belli çıkarları ya da sorunları için harekete geçen, belli bir yapıya

¹⁷ Roma döneminin pek az bilinmesine karşın, Çiçeron'a bağlanan Herennius'a ait Retorik yapıtı, Orta Çağ boyunca, Ondokuzuncu yüzyıl'a kadar, yalanlanmıştı. Söz konusu yapıtın bilinmeyen bir yazara ait olduğu ileri sürülmüştür.

ve belli bir örgüte sahiptiler. Bu örgütlerin başındaki *siyasi liderler* genellikle *şaiabeli* kişilerdi. Bu *partiler*, birer propaganda makinası gibi çalışırlardı (Ellul, 1976: 28).

Tüm devletlerde olduğu gibi Roma' da da para, gücün, *siyasal iktidarın* temsili anlamında, propaganda aracı gibi kullanılmıştır. Paranın bir yüzünde, ciddi devlet adamı portresi, bir simge, bir slogan bulunmaktaydı. *Kamusal alanlarını* süsleyen, aynı zamanda paranın yüzüne işlenen devlet adamı büst ve heykelleri, Roma' da rekabet ve çatışmalara neden olacak kadar, etki gücüne sahiptiler (Ellul, 1976: 31-32).

Roma'da başta *imparatorluk kültürü* olmak üzere, *dinsel olgular* da, birer propaganda malzemesiydi. *İmparatorluk kültürü*, Augustus, un yönetimi altında, sistematik, oldukça esnek ve görünüşte kendiliğinden, ancak siyasal iktidar tarafından desteklenir bir biçimde, İmparatorlukta *manevi* bir birlik oluşturmak için kullanılmaktaydı. Bunların işlevlerini yapmada *yasal* ve *idari işlemler* yetersiz kalmaktadır. Bunun en kolay yolu dinsel olguların yerinde kullanılmasıydı. Ve çoğu kez din, kendi işlevinin tam aksi bir durumunda, *ideolojik* bir açıdan olayın içine giriyordu. İmparator Constantine ve Julien dönemlerinde bu propaganda, belli bir güce ulaşmıştı. Bu zamanda, *dinsel olgu*, propaganda aracı olarak ele geçmez iyi bir fırsat olmuştu. Ama bu kısa süreli de olsa bir canlanma yaratmıştı (Ellul, 1976: 29-30)¹⁸.

III

Tüm bu işler için, Roma'nın, kitaplara ve siyasal *imparatorluk kamusal iletişimi* için çok miktarda *papirüse* gereksinimi vardı. Bu nedenle, Roma, Mısır'ın *papirüs* teknolojisini tüm imparatorluğa yaydı. *Papirüs*, Mısır'da üretilen bir bitkiydi. Boyu iki ile üç metreye kadar ulaşmaktaydı. Kesilen sapları dövülerek yazı yazmaya elverişli hale getiriliyordu. *Papirüs*, Antik Yunan, İskender'in İmparatorluğu ve Roma dönemlerinde sadece Mısır'da Nil nehrinin suladığı topraklarda yetişmekteydi. Taş üzerine yazılan yazıyla kıyaslandığında taşınması ve saklanması çok kolaydı. M.Ö. 3. Yüzyılda İskenderiye kitaplığında 20.000 adetten fazla el yazması olduğu söylenmekteydi. *Yazının*, *yazı* ile birlikte, *Latincenin* ve *Roma kültürünün* ve gücünün, kitap ve siyasal metinlerle yaygınlaşmasında bir diğer, önemli bir öge ise, *parşömeni*. M.Ö. 2. yüzyılda Mısır'dan *papirüs* ihracatı sınırlanınca Bergama Kralı, hayvan derilerinden üretilen *parşömeni* üretmiştir. Bergama'dan bütün dünyaya yayılmıştır. *Papirüs* ve *parşömen*, Roma'da birlikte kullanılmıştır. Roma bürokrasisi yazı

¹⁸ Bu tür propaganda İmparatorluğun birliğini amaçlamaktadır. Bir *karar* almak için, çoğunluğu elde etmekten daha çok, bir katılımın kışkırtılması yeterli olmaktadır. Kendi araçları içinde, Cumhuriyet'in sonu propagandası önemli farklılıklar içerir, oldukça *ideolojiktir*, bir o kadar da gerçekten uzaktır. Bu propaganda, *üniter* ve *merkezi* bir özelliğe sahiptir. Evrensel bir imparatorluğun ve merkezi bir devletin oluşturulması ile ilgilidir. Bu anlamda, *görkemli* bir Roma ve Romalı yaratılması görüntüsünü, İmparatorluk sonuna dek, kullanacaktır. *İnformasyon* bu propagandanın bir aracına dönüşmüştür. Büyük olasılıkla, Cesar tarafından Acta Diurna adı verilen bir sistem geliştirilmiştir. *İnformasyonun* çok çeşitli öğelerini içeren *afişleri*, özellikle *siyasal haberleri*, *yasa özetlerini*, *söylevleri*, *Senato çalışmalarını* siyasal iktidar hazırlamaktadır.

teknolojilerinden büyük oranda yararlanmıştı. Roma, üç kıtaya yayılan imparatorluğunun egemenliğini, geliştirdiği yazı teknolojisi, posta sistemi ve yolları ile sağlamıştı (Yaşın, 2013: 13).

IV

Roma, Antik Yunan'ın kültürel mirası üzerine kurulmuştu. Yunanca yazılı yapıtlar, Roma'da yaygın bir biçimde okunmaktaydı. Roma, kendine özgü bir *felsefe* geliştiremedi. Buna gereksinim de duymadığı söylenebilir. Çünkü Roma bir imparatorluktu. *Felsefeden* daha çok *hukuka* yönelmesi, geniş topraklar üzerinde çok çeşitli kavim ve dinden insanların yönetilebilmesi için, bu durum kaçınılmazdı. Buna karşın, *felsefeyi* pratik amaçlar için kullandılar. *Siyaset* ve *retorik eğitimi* pratik amaçlar içindi. Aralarında bir yüzyıl olan iki retorik ustası Çicero ve Quintilian retoriği farklı amaçlar için kullandı. Çicero'ya göre, retorik, bir *hedef kitleyi etkileme sanatı* idi. 106 ve 43 yılları arasında yaşamış, Roma'nın en büyük hatiplerinden biri ve siyaset adamı olan Çiçeron, retoriğe katkıda bulunan birçok kitabı kaleme almıştır. Kitaplarını daha çok uygulamalı siyaset üzerine yazmıştı. Cicero'nun yapıtlarını verdiği dönem, Roma siyasetinin karma yapısının devam ettiği bir dönemdi. Hala, senatoda yapılan konuşmalar, Roma'nın siyasetini doğrudan belirleyebiliyordu. Quintilian'ın retoriği ise, demokratik mekanizmaların ortadan kalktığı imparatorluk dönemi idi. Artık, retorik, daha çok sarayda gündelik yaşam içinde güzel konuşma eğitimi idi. Güzel konuşma saygınlık uyandırmaktaydı. Retoriğin siyasal işlevi eski görkemini büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Birinci yüzyılda Roma'da, 30 ve 98 yılları arasında yaşamış Quintilian, Seneka, ardından, 55 ve 120 yılları arasında yaşamış, (Yaşın, 2013: 13) Tacitus, Cicero düşüncesini sürdürmüşlerdir.

Demokrasinin olmadığı, *yurttaşın* karar alma süreçlerinin dışında kaldığı siyasal sistemlerde, *iletişim teknolojisi* ve yönetsel işlevler, propaganda için kullanılmaktaydı¹⁹ Roma için de durum aynıydı. Yüksek İmparatorluk döneminde, *imparatorluk kültü emperyal* bir propaganda aracı olmuştu. Roma, imparatorluğu'nun geniş, yol ağından *siyasal iktidarlar*, propaganda için sonuna dek yararlanmıştı. *Yol terminalleri*, *yol gösterge taşları*, bunun için en güzel araçlar olmuştu (Yaşın: 2013: 13).

Roma *siyasal yaşamında siyaset*, *retorik* ve *yurttaşın* varlık nedeniydi ve Roma'nın geleceği için yapılmaktaydı. Bu nedenle, Roma'da Antik Yunanla karşılaştırılamayacak kadar, karmaşık, yaygın, kendiliğinden gelişen duygular, *toplumsal sınıfların* varlığı üzerine kurulmuş, *toplumsal* ve *ideolojik*, özellikle, *kışkırtıcı* bir propaganda sözkonusuydu. Bu Roma'nın içe dönük, kendine özgü odaklanmış bir propagandasıdır. Özellikle, *toplumsal*

muhalefeti aşmaya dönük, toplumu sisteme bağlamak için, Çiçeron tarafından, tasarlanmış bir propagandadır. Hatırı sayılır bir *ideolojik* kapsama sahiptir. Tüm Romalıları etrafında toplayan *söylenceler/mitler* yaratmayı amaç edinmiştir. Bunlar, *parti* ve *toplumsal gurupların* üzerinde yer alan, tarihsel anlam taşıyan, *Cumhuriyet söylenceleri; Roma'nın kuruluş söylencesi, Roma'nın kökenleri ile ilgili söylence* olup, ordunun değerini de geride bırakarak, Roma'nın onur ve görkemini yükseltmektedir. Bunun yanında, tümüyle *siyasal* olsun, *seçime, yandaşlığa* dönük, yalnızca *bireysel* nitelikli olsun, değişik içerik türüne sahip, propaganda, Roma tarafından geliştirilmiştir. Bu, bir *liderin kişiliğine* dayanan, yukarıdan aşağıya, düşey bir propaganda türüdür. Gündemdeki, mevcut tutkularla oynamaktadır. Burada *kitlenin* sistematik bir kullanımı söz konusu değildir (Ellul: 28-29)²⁰.

Her ne kadar, Jacques Ellul, söz konusu yapıtında, *bayramları, festivalleri, zafer geçit törenlerinin* propagandada kullanımı konusunda daha kuşkucu bir yaklaşım sergilese de; kanımızca, *kamusal alanda* gerçekleşen bu etkinlikler, *bağlılık duygusu* ve *siyasal kimliklerin* oluşumunda, siyasal iletişimin bir ögesi olarak, son derece önem taşımaktadır. Görüldüğü üzere, Roma'da propagandanın çok daha ötesinde, dahası, propagandayı da kapsayan bir *siyaset* ve *iletişim* örgüsünün varlığı, geniş ölçüde kendini göstermekteydi.

Roma'nın Cumhuriyet döneminden başlayarak, propaganda ağırlıklı bir biçimde, dışa dönük yapılmaya başladı. Roma, yakın komşuları öncelikli olmak üzere, gücünü hissettirmek, etkisini artırmak için, propagandadan en yoğun biçimde yararlandı. Propaganda, bu kavimler üzerinde *Roma üstünlüğü kanaatini* uyandırmak amacı ile yapılıyordu. Bu inancın bir sonucu olarak, bu kavimler kendiliklerinden *Roma sistemine entegre* olmak isteyecek ve kendilerini buna adayacaklardı (Ellul, 1976: 29-31).

Roma'nın bu yönde kullandığı, federasyon için birinci yöntem, büyük bir destek propagandası kullanarak, *sitelerin*, bağımsız kalması, iç işlerinde *otonom* bir yönetime sahip olmasıdır. Yetenekli bir siyasetle, birçok *site* ele geçirilmiş, ezilmemiş, ama federasyonun bir üyesi durumuna getirilmiştir. Bu yöntemle İtalyan *sitelerini* bağlayıp, birbiriyle ilişki kurmalarına engel olup, her birinin doğrudan Roma ile ilişki kurmalarını istenmiştir. Birlik, genellikle askeri bir plan üzerinde kuruluyor ve çok güçlü bir merkezi propagandaya gereksinim duyuluyordu. Her *site* Roma'ya askeri birlik sağlardı. Bunun içindir ki, *siyasal ve ekonomik* anlamda, bu sitelerin iç yaşamında, Roma ne pahasına olursa olsun, kendini vazgeçilmez kılmak zorundaydı. Bu çabaların sonucunda, Roma tüm Latinler için *ortak* bir

²⁰ Ama burada, belki Syllas ve Cesar bunun dışında tutulabilir. Bu propaganda, yaratıcı değildir. *Simge* ve *resimler* ortaya koymaz. Propagandanın gücü olarak, *şiddet öğelerini*, ama, özellikle daha önceden, görünürde var olan verileri kullanır. *Eskinin inançlarını* ve *dinsel söylenceleri* yoğun bir biçimde, mevcut duruma uyarlayarak, *siyasete* malzeme yapıp, yeniden kurgular, yeniden inşa eder.

hukuk oluşturmuştur (Ellul, 1976: 29-31). Bu biçimde, hem merkeze olan bağlılık duygusu güçlendirilmiş, hem de ortak bir *Romalılık duygusu* ve *kimliği* oluşturulması düşünülmüştür.

Diğer yöntem, *psikolojik* eyleme dayanıyordu. *Koloni*, gerçekte, yalnızca orduya dayalı araçlarla gözetim altında tutulmazdı, toplumsal krizlerde de Roma çözüm ve uzlaşmaya öncelik verilirdi. Burada, söz konusu olan, yabancı kavimlerin ortasında, *cazibe* merkezi gibi, bir tür *Roma sitesinin* yaratılmasıyla, kavimlerin sisteme entegre edilmesi düşünülmüştü. Bu Roma yönetiminin, *siyasal örgütlenmesinin* bir üstünlüğüydü. Değişik statüleri kabul etmiş bulunan *koloninin* komşu kavimlerin de, bu ayrıcalıklı durumu görmeleriyle, *Romalılar* kendilerini sevdirmeyi, kendileri için bir istek yaratmayı, siyasetlerinin temeli haline getirmişlerdi. Bu biçimde, tüm *sempati* ve *istek* uyandıran bu *siyasal* ve *hukuksal statüler* bir anlamda, Roma'ya boyun eğmiş kavimlerin, sistemle kolayca bütünleşmelerini kolaylaştırmaktaydı. Burada göz önünde tutulan, *siyasal öğelerin*, *davranışların* Roma tarafından belirlenmesi, yer almış oldukları toplumsal ve siyasal basamakların sabitlenmesiydi. Ama bu durum, *tekil siyasal* bir uygulamadır. Romalı yetkililerin almış olduğu kararlara ve duruma bağlı olarak, bazı değişiklikler gösterebilmektedir. Bir anlamda, kavimler kendi vatanları gibi, Roma'ya daha çok bağlanarak, daha yüksek bir kategoriye yükselmek için, kendilerine izin veren, Roma kararlarını beklemekteydiler. Roma'nın, kendine özgü bu siyasasının temeli, duygular üzerine oynamaya dayanmaktaydı. Böylesine devasa bir sistem içinde olmak, ister istemez *coşkuyu*, *sadakati*, *özveriyi*, *gururu* ortaya çıkarmaktaydı. Diğer bir deyişle, burada söz konusu olan *ilişki*, öncelikle, *psikolojik* olup, *kurumsal* yollarla elde edilmekteydi (Ellul, 1976: 31).

V

Romalılar için, *sanat* ve *siyaset* iç içe girmiş, biriyle ilişkilendirilmiştir. Emekleme döneminde *Roma sanatının* kalbini oluşturan, *anıtlar* insanların hizmetine ayrılmış olup binalar kamusal gereksinimleri karşılamaktadır. Cumhuriyet ve imparatorluk dönemlerinde, yöneticilerde, *sanatın* kendi amaçlarını gerçekleştirme yeteneği ve özelliği üzerinde taşıyan bir gücün bulunduğu *bilincine* sahiptiler. *Saneto* ve *imparatorlar*, *kamusal alanlar*, çeşitli *heykel* ve *kabartmalar* koyup süslemişlerdi. Yeni görkemli binalar yapmışlar, eskilerini ise onarmışlardı. Bu işler için hemen her dönemde *sponsorluk* her zaman yaygın bir kamusal eylem olmuş, bir yazıtla, *sponsorun* anılması, bu eylemin açıklaması yeterli görülmüştür. *Onursal heykellerin* gerçekleştirilmesi, Senato'da normal olarak oylanması, ilan edilmesi, M.Ö. I. yüzyılın başında uygulanmaya başladı. Sulla ve daha sonra Pompeu propaganda

tekniklerini kendilerini yüceltmek için kullanmaktaydılar. Jules Cesar ise, bu imparatorlar içinde bu sanatı kullanan en iyi ustalardan biri olmuştu (Andrew, Ramage, 1999: 15-16).

Anıtlar, aynı zamanda, bir propaganda aracı olarak kullanılan kabartmalara sahipti. Kimi zaman *toplumsal ahlak değerlerini* anımsatır, kimi zaman da bir zaferi bir *kahramanlığı* ortaya koyardı. Bu özellikler Hadrianus döneminde *fetihleri, av sahneleri*, dönemin *toplumsal değerleri, kötü vahşi barbarlar* hep bu anıt kabartmalarında kullanılan propaganda konuları olmuştur (Andrew, Ramage, 1999: 15-16). Romalılar, *devletin kurumsallaşmasının* ardından, çok eski dönemlerden başlayarak, *Anıtsal kemerli takları* da önemli yol kavşaklarında, *kamusal alanlarda* oldukça yaygın bir biçimde kullanmışlardır. *Anıtsal kemerli taklarda* görünümün önemini belirleyen *heykel* olması, onu diğer onursal anıtlardan temelden ayırmaktadır. Bunların simgesel işlevlerini belirleyen ayrıntılı törenler olmuştur. İlk *onursal taklar/kemerler* Dedicate ailesi tarafından yaptırılmış olup, bu gelenek Cumhuriyet Dönemi'ne dek uzanmaktadır; at üzerinde özel konumda, sıradan insanlardan ayrılmış bir biçimde tanrı ya da önemli kişileri *heykel* ya da kabartmaları bu takların en başta gelen süslemeleriydi. İmparatorluk döneminde, imparatoru yüceltmek ya da imparatorun yakınlarından birini, bir generali onurlandırmak için daha karmaşık *anıtsal kemerli taklar* yapılmıştır (Andrew, Ramage, 1999: 15-16). Bazı *onursal Roma anıtları*, bir kolon ya da bir kolon gurubu üzerine önemli bir kişinin *heykelinin* yerleştirilmesi ile oluşmaktadır. Bu tür onursal Roma anıtları, bir günün, bir kişinin ya da bir olayın anısını toplum içinde yaşatmak ve canlı tutmak için tasarlanmıştır.

İmparatorluk kolonları, bir zenginliğin ve olağanüstü bir boyuta ulaşmaktadır. Bunlardan en dikkat çekici olanı, Roma'da üzerine heykeltraş Apollodorus tarafından Trajan bedeninde, Aziz Peter heykelinin yerleştirilmiş kolonlu anıttır (Andrew, Ramage, 1999: 15-16).

Bir başka sanatsal propaganda aracı da imparator heykelleridir. İmparatorluk heykelleri, ya büst ya da tüm bedeni ortaya koyacak biçimde, Yunan heykel tarzının kopya edilmesiyle ortaya çıkmıştır. İmparatorluk heykelleri, kentin işlek caddelerine, kamusal alanlara, galerilere, kütüphanelere, 2.60 m. boyunda devasa olarak, halkın dikkatini çekecek biçimde yerleştirilmiştir. Kullanılan malzeme ise, granit, beyaz mermer, büstlerde kimi zaman da gümüşten yararlanılmıştır (Andrew, Ramage, 1999: 15-16). Bu biçimde kitleler üzerinde siyasal iktidarın gücünü hissettirmek amaçlanmaktaydı.

Sonuç

Daha sonra ki yüzyıllarda, özellikle M.S. III. yüzyıldan başlayarak, Roma'nın güç kaybetmesine koşut olarak propaganda da, belirgin bir biçimde, eski hızını ve önemini yitirmeye başlamıştır. Ama *kurumsal* bir yapıya dönüşmüş, aynı olgular, *etkilerini* de büyük ölçüde yitirmişlerdi. Bunun yerini, kendilenine, Latince *panegyrista*, Antik Yunan'da *πανηγυριστής/panêguristês*, denemeler, bayram ve festivallerde boy gösteren, belli ağırlıkları olan, *övgü yazarları* almıştı. Bu övgü yazarlarının bir başka özelliği de retorik ile siyaseti bir araya getirmiş olmalarıydı. Bununla birlikte, *övgü propagandası*, *paganların* bir propoganda sorunu olarak kendini göstermiş, Roma'nın hıristiyan imparatorları tarafından *pagan* yazarların yapıtları yığınlarla yakılmıştı. Bu durum, İmparator Constantin'in çaba ve dönüşümleriyle, *entellektuellerin* ve *senatörlerin* bir olayı gibi algılanmaya başladı. Daha sonra, bu *etkili* propaganda, *siyasal nitelikli kararların* dışında, *entellektüel* tartışmalar kapsamında kaldı (Ellul, 1976 : 31-32; Méthy, 2000: 365-411).

Roma'nın siyasal sistemi Atina gibi *demokratik* “*polis*”lerden her zaman farklı olmuştur. *Siyasal sistem*, karma bir özellik taşıyordu. Senato, sisteme *aristokratik* bir özellik, halk meclisi ise *demokratik* nitelik kazandırıyor. Ama hiçbir zaman *yurttaşlar*, özgür de olsalar, *siyasal katılım* bakımından, Atina'da olduğu gibi eşit olmadı. Yönetimin imparatorluğa dönüşmesi ile birlikte, *yurttaşların* siyasal hakları ortadan kalktı. Kentsel yaşam içinde *Romalı yurttaşlar*, Roma İmparatorluğu yıkılana kadar varlıklarını bu koşullarda sürdürdüler (Yaşın, 2013: 13-14).

Kaynaklar

- Açık Tansu : **Retorik Kuramının Doğuşu**; Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara,1989.
- Ağaoğlu Mehmet Ali: **Kent Devletinden İmparatorluğa**; 5. Baskı, İmge kitabevi, Ankara, 2006.
- Aiskhülos: **Zincire Vurulmuş Prometheus**; Çeviren, Furkan Akdemir, Mito Boyut Yayınları, İstanbul,2009.
- Aiskhülos: **Oresteia**; Çeviren, Yılmaz Onay, Mito Boyut Yayınları, İstanbul,2010.
- Andrew & Ramage Nancy H.: **L'art romain**; Traduction.: Dennis Collins Cologne, Könnemann, 1999.
- Aristophanes: **Kuşlar-Bulutlar**; Çeviren, Furkan Akderin, Mito Boyut Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aristoteles: **Retorik**; Beşinci Baskı, Çeviren Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Arıkan Yılmaz: **Açıklamalı Tiyatro Sözlüğü ve Klavuzu**; Pozitif Yayınları, 2011.
- Amossy Ruth: **L'Argumentation Dans Le Discours**; Nathan Université, 2000.
- Blay Michel: **Dictionnaire Des Concepts Philosophiques**; Larousse, CNRS Editions, Paris, 2005.
- Chevallier Raymond : **Les Voies Romaines** ;Armand Colin Paris, 1972
- Çevik Adnan : **Antik Yunan Tiyatrosu: Atina ve Drama**; 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2009.
- Egon Friedell: **Antik Yunan'ın Kültür Tarihi**; Çeviren, Necati Aça, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.
- Ekinci Necdet: **Başlangıcından Günümüze Siyasal İletişimin Temelleri**; Birinci Kitap, Hegemonyanın ve Kamuoyunun İnşasında Stratejiler, Olaylar, Olgular, Aktörler, Siyasal Düşünceler,İkinci Baskı Gece Kitaplığı, İstanbul, 2016.
- Ellul Jacques: **Histoire de La Propaganda**; Que Sais-Je? Presses Universitaires De France, Paris,1976
- Grimal Pierre: **L'Empire Romain**; Edition Fallois, Paris, 1993.

- Huyghe François Bernard: “*De la Rhetorique a la Propagande*” 3 Aut 2010 (http://www.huyghe.fr/actu_137.htm)
- Keskin Uğur, Büyük Köksal: “*Antik Yunan Yazınsal Oyunlarında Yönetim Düşüncesi*”: Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı:1, Yıl:2013.
- Le Bohec Yann: **Rome, Ville Et Capitale, De Cesar A La Fin Des Antonins**; Edition du Temp, Paris, 2001.
- Methy Nicole:” *Éloge rhétorique et propagande politique sous le Haut-Empire. L'exemple du Panegyrique de Trajan*”; Melanges De L'Ecole Française De Rome Antiquite, T. 112, 2000.
- Meyer Michel: **La Rethorique**; Presses Universitaires de France, Coll. Que Sais-Je, Paris,2004, Türkçe olarak; Michel Meyer: **Retorik**; Dost Yayınevi Kitapları,Ankara 2009.
- Neill William H. Mc : **Dünya Tarihi**; Çeviren Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankar, 2003.
- Platon:”Georgias”Oeuvres de Platon;Traduites Par Victor Cousin, Tome Troisième,BossongeFreres,Libraire,Paris,(<http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/platon/cousin/georgias.htm>) Türkçesi **Georgias Ya da Retorik Üzerine**; Çevirenler, Mehmet Rifat, Sema Rifat, Hasan Ali Yücel Klasik Dizisi, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul, 1999; Platon: **Georgias**; Melih Cevdet Anday, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Platon: **Georgias Ya da Retorik Üzerine**; Çevirenler, Mehmet Rifat, Sema Rifat, Hasan Ali Yücel Klasik Dizisi, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- .Qualter Terence H: “*Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi*” Çeviren Ünsal Oskay, Siyasal Bilgiler Dergisi, Cilt:35, Sayı:1, Ankara, 1980.
- Quintien: **Institutions Oratoires**; Tome. I, Les Belles Lettres Coll. “Bude Serie Latine” , Paris, 1989
- Reşat Nuri Güntekin’in Tiyatro İle İlgili Makaleleri**: Hazırlayan, Kemal Yavuz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1976.
- Robrieux Jean Jacques: **Elemans de Rethorique Et d’Argumentation**; Dunot, Paris, 1993.
- Sabin George: **Siyasal Düşünceler Tarihi**; Eski Çağ-Orta Çağ, Çeviren, H.Rızatepe, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- Stron Wilfried: **La Puissance Du Discours. Une Petite Histoire de La Rethorique Dans La Grece Antique et a Rome**; Traduction, Sylvain Bluntz, Les Belles Lettres, Paris, 2010.
- Şener Sevda: **Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi**, TC. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 468, Eskişehir 1991.
- Thomson George: **Aiskhylos Ve Atina**; Çeviren Mehmet H. Doğan, Payel Yayınları, İstanbul, 1990.
- Theodorapulos V.T.: **Atika Retoriğine Giriş**; Çeviren, Sema Sandalcı, Arkeoloji ve Sanat, Antik Edebiyat ve Kültür Eserleri Dizisi: 5, İstanbul, 2004
- Tzu Sun : **L’art de la guerre; Économica, Paris,1999.**
- Yaşın Cem; “*Medya ve Siyaset*” **Medya Siyaset Kültür**; T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.